

EKOLOŠKE TEME NA STRANICAMA ČASOPISA ARENA

ECOLOGICAL ISSUES IN »ARENA« MAGAZINE

ÖKOLOGISCHE THEMEN IN DER ZEITSCHRIFT ARENA

Wolffy KRAŠIĆ

Genealozi d.o.o. Draškovićeve 55, Zagreb
krasicw1@gmail.com

Received / Priljeno: 10. 5. 2017.

Accepted / Prihvaćeno: 12. 12. 2017.

Original scientific paper / Izvorni znanstveni rad

UDK / UDC: 502.12 (497.1)“196/198”(045)

070.489(497.1)“196/198”

Sažetak

Rad se bavi jednim vidom pojave pitanja ekološke problematike u jugoslavenskom komunističkom društvu, kroz analizu tekstova takve tematike koji su se javljali u časopisu Arena. Potonji se pokazao kao vrlo dobar izvor, što zbog dugogodišnjeg i učestalog izlaženja (tjedni ritam), što zbog činjenice da je kao listu koji nije bio prvenstveno namijenjen za političke, ekonomske itd. teme – koje su bile u primarnome fokusu vlasti, postojao prostor za stanovitu kritiku u pitanjima ekologije. Analiza je stavljena u kontekst jugoslavenskog industrijskog razvoja, zatim nastanka i razvoja ekološkog pokreta na Zapadu, ali i Jugoslaviji. Nešto je kazano i o odnosu dviju ideologija – komunizma i ekologizma. Članak sugerira kako su postojale razlike u broju tekstova ekološke tematike, načinima iznošenja tih pitanja, kao i predznaku takvih problema (zagađenje rijeka, zraka, pitanje nuklearnog oružja i energije, klimatske promjene itd.) u različitim periodima. Tako prvo razdoblje počinje šezdesetih i traje do početka sedamdesetih godina, sljedeće čini sredina i druga polovica sedamdesetih, dok se i osamdesete mogu podijeliti na prvu i drugu polovicu. Posebno interesantno razdoblje za istraživanje jest svakako druga polovica osamdesetih godina, kada neki dijelovi jugoslavenskog društva u pitanju odnosa prema korištenju nuklearne energije pokazuju vrlo slične tendencije onima na Zapadu.

Ključne riječi: ekologija, časopis Arena, Jugoslavija, komunizam

Keywords: Ecology, »Arena« magazine, Yugoslavia, Communism

Schlüsselwörter: Ökologie, Zeitschrift Arena, Jugoslawien, Kommunismus

UVOD

U djelima globalne historiografije dvadesetog stoljeća, koja se najvećim dijelom bave političkom poviješću, Hrvatska ondje gotovo uvijek nalazi svoje mjesto zbog ratnih događaja iz devedesetih, ali i, kao dio Jugoslavije, zbog Staljinovog raskida s Titom. Taj je događaj upravio socijalističku Jugoslaviju na poseban politički i gospodarski put, što je imalo utjecaja na čitav niz vidova društvenog života. Pitanja poput zaštite okoliša, odnosa režima prema njemu, pojava ekoloških pokreta itd. nisu iznimka. Namjera ovoga rada jest istražiti manifestiranje takvih problema, promatrajući jedan časopis, *Arenu*, koji je bio među prvim listovima, koji su se počeli baviti takvom tematikom. Pojave i promjene određenih problema iz ovoga područja, bit će uspoređeni s industrijskim razvojem Jugoslavije, jer je jedna od posljedica toga procesa bilo i zagađenje okoliša. Također, isto će biti učinjeno i sa shemom razvoja i strukture ekološkog pokreta, kako u Jugoslaviji, tako i na Zapadu. Neophodno je shvatiti i stav komunizma prema ekologizmu, da bi se na pravilan način tumačio odnos režima prema ekološkom pitanju, ali i rekonstruirati osnovne crte razvoja zaštite prirode od strane države.

RAZVOJ JUGOSLAVENSKE INDUSTRIJE

Jugoslavenske komunističke vlasti gotovo da su morale ispočetka izgrađivati industrijska postrojenja. Jedan od razloga za takvo stanje jest svakako nerazvijenost u prijeratnom razdoblju na tome području.

U Kraljevini Jugoslaviji, industrija je participirala u bruto nacionalnom dohotku sa samo 15 posto, a industrijskih radnika bilo je oko 300 tisuća, odnosno po dva na svakih stotinu stanovnika. Znan dio industrije bio je uništen u ratnim djelovanjima, što u brzom naletu osovinskih sila na Jugoslaviju, a što u partizanskom djelovanju Narodnooslobodilačkog pokreta, čiji je način ratovanja tijekom većeg dijela sukoba, pretpostavljao među ostalim, uništavanje industrijskih postrojenja, koja su bila od koristi neprijatelju. Ne treba zaboraviti da je značajan dio pogona i tvornica bio rastavljen i otpremljen, uglavnom u Njemačku. Nakon rata, dodatnu prepreku u razvoju općenito, pa tako i industriji, prouzročio je Staljinov raskid s Titom. Jugoslavija se tako našla na brisanome prostoru, i trebalo joj je vremena da preorijentaciju na političkome planu u smjeru Zapada, ali ipak ograničenu, poprati i ona na industrijskom.

Vlasti su industrijskom razvoju posvetile neobičnu pozornost, jer su smatrale da će on biti najsnažniji poticaj općem napretku, koji je trebao preobraziti zemlju, na društvenom i ekonomskom planu. Koliko su ti početni naponi bili veliki, pokazuje i podatak da je u 1946. godini industrijska proizvodnja bila za samo 20 posto manja od one u 1939. godini, dok ju je već za godinu dana premašila za 21 posto. U tom prvom petogodišnjem planu, najviše se forsirala energetika, teška industrija i strojogradnja, jer se nastojalo zemlju učiniti neovisnom o uvozu energije, sirovina i strojeva. Već 1948. godine sve su industrijske grane nadvisile prijeratnu produkciju. Rast na tome polju intenzivno se nastavio, tako da je prosječna stopa godišnjeg rasta u periodu između 1953. i 1965. godine, iznosila 12 i pol posto, dok je između 1957. i 1960. godine dosežao iznos od 14.1 posto. S druge strane, u posljednjem desetljeću postojanja socijalističke Jugoslavije, industrijski rast nije dostigao čak niti 1 posto (0.7). Naravno, bilo je nemoguće postići rezultate iz pedesetih i prve polovice šezdesetih, budući da je industrija, kako je istaknuto, građena gotovo od početaka, no velika inozemna zaduženja i opća gospodarska kriza, u koju je zemlja nezadrživo tonula, itekako su se odrazili u spomenutoj brojci.

Od samih početaka industrijskog razvoja, može se uočiti jedna važna karakteristika, a to je neujednačenost. U poslijeratnom periodu, teška industrija gotovo se stihijski razvijala. To je, pored nekih drugih čimbenika, dovodilo do nestašica električne energije (iako je proizvodnja električne energije 1990. godine u odnosu na 1939. godinu porasla za 46 puta), ali i zapostavljanja ostalih industrijskih grana. U šezdesetima se naglasak stavio pak na prerađivačku industriju, a zanemarila se teška industrija, što je poremetilo ravnotežu između proizvodnje i potrošnje sirovina. Prije rata, industrija je uglavnom bila ograničena na drvnu, tekstilnu i prerađivačku, uz iskorištavanje ruda. Rast prve tri spomenute grane nakon rata bio je najsporiji, dok je najveći bio u teškoj industriji, odnosno gradnji željezara, cementara, zatim kemijske industrije, ali i hidro i termoelektrana. Značajan rast zabilježio je i metaloprerađivački sektor. Od druge polovice šezdesetih, prišlo se izgradnji novih i modernizaciji starih tvornica, koje su počele proizvoditi čitav niz novih proizvoda, od bijele tehnike, do televizora i stvari poput deterdženata ili mlijeka u prahu. Tu je proizvodnju ograničavala činjenica da je većina sirovina za te proizvode morala biti uvezena.¹

EKOLOŠKI POKRET NA ZAPADU. MEĐUSOBNI ODNOSI EKOLOGIZMA I KOMUNIZMA

Govoreći o periodizaciji ekološkog pokreta u svijetu, njegova prva faza trajala je najduže, čak od kraja 19., pa sve do pedesetih godina 20. stoljeća. Tijekom tog razdoblja u fokusu je bilo očuvanje ugroženih biljnih i životinjskih vrsta, te prirodnih resursa. Konzervacionizam, odnosno želja za očuvanjem prirode kakva ona jest, te prezervacionizam, tj. zaštita prirode, glavne su značajke tog perioda. Moderni ekološki pokret nastaje šezdesetih godina, kada ne samo da dolazi do bujanja kako ekoloških udruženja i društava, tako i njihovog članstva, već nastaju i međunarodne organizacije tog tipa, što je bila jedna značajna novost. Čitav niz novih ekoloških problema, koji su imali globalni značaj došao je u prvi plan, a tu svakako valja istaknuti industrijsko zagađenje, te pitanje korištenja nuklearne energije. U sedamdesetima se nastavljaju tendencije iz prethodnog stoljeća, a upozorava se na širenje pustinja, pretjeranu upotrebu

¹ Ibrahim LAFITIĆ, *Jugoslavija 1945-1990 (razvoj privrede i društvenih djelatnosti)*, Beograd, 1997. 40-42, 45

pesticida, porast stanovništva itd. Bitnije razlike počinju se primjećivati od početka osamdesetih godina, kada antinuklearni prosvjedi ponovno dobivaju na snazi, a pored starih, sve se snažnije upozorava na nove probleme, poput promjene klime, uništavanja ozonskog omotača, uništavanja prašuma, upotrebe genetski modificiranih proizvoda i slično. Globalna suradnja u ovome razdoblju, podignuta je na još veći nivo.²

Budući da je Jugoslavija u promatranome razdoblju bila komunistička zemlja, potrebno je usporediti odnos komunističke i ekološke ideologije. Neograničen ekonomski rast, koji komunizam propovijeda, nespojiv je s ekološkim idejama. Socijalisti su pak zelenima prebacivali što nisu upozoravali da kapitalizam uništava prirodu, te što su pokušavali održati povlastice srednjih slojeva, među kojima je bio i pristup prirodi, umjesto da su istaknuli neke važne probleme, poput siromaštva. Socijalizam je, baš kao i kapitalizam, baziran na prosvjetiteljskim idejama, koje propagiraju pokoravanje prirode i gospodarenje njome. Dakle, obje su izrazito antropocentrične. Doduše, postojali su neki pokušaji da se dvije ideologije pomire, te da se rana Marxsova djela tumače drukčije, no nisu imali previše uspjeha. Briga za okoliš u socijalizmu mogla se afirmirati jedino kao dio brige za čovjeka. Također, socijalizam je maksimalno posvećen ekonomskoj trci, čiji je cilj utopija, gdje vlada obilje i gdje su zadovoljene potrebe svijeta. Zelena utopija predviđa održivi razvoj, zbog čega je spremna na određeni stupanj materijalne neimaštine. Socijalisti su gledali na kapitalistički konzumerizam kao glavni uzrok ekoloških problema. Raspad SSSR-a i propast komunizma u Europi, približio je socijaliste i zelene, u borbi protiv zajedničkog neprijatelja, kapitalizma, što je imalo za posljedicu napuštanja nekih socijalističkih ideja, poput one o bezgraničnom rastu.³

ZAŠTITA PRIRODE U HRVATSKOJ

Početak interesa za očuvanje i zaštitu prirode u hrvatskim zemljama, valja tražiti u nastanku Hrvatskog prirodoslovnog društva, osnovanog 1885. godine, pod nazivom Hrvatsko naravoslovno društvo, koje je već iduće godine počelo izdavati časopis *Glasnik Hrvatskog naravoslovnog društva*. Časopis *Priroda* počinje izlaziti 1911. godine, a u njemu su surađivali gotovo svi tadašnji hrvatski prirodoslovci. Ondje su se vrlo često mogli pročitati prilozi, koji su tematizirali zaštitu prirode. Društvo je s vremenom okupilo 31 strukovnu udrugu, među kojima su kemijska, fizikalna, biološka, šumarska, ekološka itd, a imalo je i četiri sekcije, od kojih valja istaknuti Mlade čuvare prirode. Oni su osnovani 1974. godine, a bili su namijenjeni djeci osnovnoškolskog uzrasta. Uz pomoć svojih učitelja, djeca su se upoznavala s ugroženim biljkama i životinjama, radila na pošumljavanju, uređenju okoliša, postavljanju hranilišta i kućica za ptice itd. Dakle, njen zadatak bio je da već od malih nogu priprema djecu da izrastu u ekološki odgovorne osobe.

Odbor za zaštitu prirodnih spomenika osnovan je 1922. godine, također u okviru spomenutog Društva, dok je na prijelazu iz 1928. u 1929. godinu, ministar u tadašnjoj vladi, Ivan Krajač, uspio postići da se Bijeke stijene, Plitvice, Paklenicu i Štirovaču proglasi nacionalnim parkovima. Godine 1937. nastala je na području tadašnje Savske banovine i prva državna institucija, nadležna za ovu problematiku, Povjerenstvo za zaštitu prirode i očuvanja prirodnih spomenika. U socijalističkoj je Jugoslaviji odmah nakon rata, na temelju Zakona o zaštiti spomenika kulture i prirode, osnovan Zemaljski zavod za zaštitu prirodnih rijetkosti Narodne Republike Hrvatske. Od 1950. godine naslijedio ga je Odjel za zaštitu prirodnih rijetkosti, koji je djelovao u sastavu Konzervatorskog zavoda NRH. Te je godine osnovan i Savjet za zaštitu prirodnih rijetkosti, a bio je sastavljen od različitih uglednih stručnjaka, koji su proglašavali pojedine vrste ugroženima, zatim načine zaštite i njezinog poboljšanja na zaštićenim područjima itd. Odjel za zaštitu prirodnih rijetkosti morao je prestati djelovati već nakon pet godina rada, zbog suprotstavljanja gradnji hidroelektrane na rijeci Krki. Troje zaposlenika je otpušteno, a direktor je podnio ostavku. Od 1961. do 1990., na tom polju djelovao je Zavod za zaštitu prirode, a kasnije Republički zavod za zaštitu prirode. Tijelo je sudjelovalo u donošenju prostornih planova, bavilo se registriranjem i

² Neil CARTER, *Strategije zaštite okoliša: ideje, aktivizam, djelovanje*, Zagreb, 2004. 3-4, 147-150

³ Ibid, 74-75

poboljšavanjem područja u prirodi od posebne važnosti, surađivalo s ostalim republičkim institucijama, ali i nekim međunarodnim udrugama na zaštiti prirode ili pak s radiotelevizijom Zagreb u izradi dokumentarnih filmova o zaštićenoj prirodi u Hrvatskoj.

Što se tiče pravne regulative, koja se odnosila na zaštitu prirode, prvi takav zakon pojavio se još u razdoblju Austro-Ugarske, točnije 1893. godine, a nosio je naziv Zakon o lovstvu. Njime je regulirano pitanje zaštite ptica pjevica, odnosno zabranjen njihov lov zbog njihove korisnosti u poljoprivredi. Zakon o zaštiti pećina donesen je 1910., a o zaštiti božikovine deset godina kasnije. Zakonska osnova o zaštiti Plitvičkih jezera podnesena je 1925. godine, a četiri godine kasnije, Plitvice su, kao što je napomenuto, postale nacionalni park. Sve ptice korisne za poljoprivredu i šumarstvo ponovno su zaštićene 1931. godine, a četiri godine kasnije zaštićena je sredozemna medvjedica. Godine 1938. donesena je Uredba o nacionalnim parkovima, a 1940. Uredba o čuvanju starina i prirodnih spomenika na području Banovine Hrvatske. Već je spomenut Zakon o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti iz 1945. godine, kojega je godinu dana kasnije naslijedio Opći zakon o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti. Takav zakon donesen je 1949. godine za NRH, dok su zakoni o zaštiti prirode donošeni 1960., 1966. i 1976. godine.⁴

RAZVOJ EKOLOŠKOG POKRETA U SOCIJALISTIČKOJ JUGOSLAVIJI

O ekološkom pokretu u pravom smislu riječi u Jugoslaviji možemo govoriti tek od sredine osamdesetih godina. No, takva su gibanja bila zamjetna još od početka sedamdesetih, ali su se kasnije postepeno ugasila. Sredinu osamdesetih godina karakterizira kriza legitimnosti tadašnjeg sustava, što otvara prostor za razvitak ekološkog pokreta. Krajem tog desetljeća i početkom idućeg, pojavit će se zelene stranke i pokušaji ujedinjavanja različitih zelenih inicijativa i pokreta, koje će zaustaviti rat.

Oštrić smatra da je Jugoslavija sasvim primjereno reagirala na pojavu svjetske ekološke krize, pa se u petogodišnjem planu iz 1971. godine navodi kako je kvalitetan okoliš bitna karakteristika životnog standarda, te da će ekonomskim mjerama i zakonima poticati uvođenje tehnologije, koja neće biti štetna za okoliš. Te je godine u Herceg Novom održana IV. međunarodna konferencija »Nauka i društvo«, kao priprema za konferenciju UN-a o zaštiti okoliša u Stockholmu naredne godine. Ideje o potrebi očuvanja okoliša naišle su na zamjetan odaziv među građanima, što je rezultiralo osnivanjem nekih društava, poput Pokreta gorana, u Srbiji i Bosni i Hercegovini, Saveza omladine u Hrvatskoj, te Skupnosti za varstvo okolja u Sloveniji. Jasno, društva nisu bila samostalna u svojim nastojanjima, već su proizlazila iz tadašnjeg sistema i djelovala unutar granica koje je on zacrtao. Pokret gorana nastao je još 1960. godine, na inicijativu inženjera šumarstva i Republičkog sekretarijata za poljoprivredu, šumarstvo i poljoprivredu, koji su proglasili razdoblje od 15. listopada do 15. studenog »mjesecom šume«. U početku je društvo uglavnom radilo na pošumnjavanju, dok sedamdesetih kreće u izvođenje ekoloških edukativnih programa, kao što organizira zabavne ekološke kvizove.⁵ Vidljivo je da je za nastanak pokreta odgovorno jedno stručno udruženje, te državna institucija, što govori u prilog ocjeni o nastanku i karakteristikama prvih ekoloških nastojanja u Jugoslaviji.

Ubrzo je došlo do suradnje i ujedinjavanja pojedinih inicijativa, pa se tako u veljači 1973. godine u Beogradu održala osnivačka skupština Jugoslavenskog saveta za zaštitu i unapređenje čovekove okoline. Bio je to konglomerat različitih društava i pokreta, koji su imali bilo kakve veze s prirodom, od speleologa i pionira, do Saveznog izvršnog vijeća, najviše izvršne institucija u državi. Tijelo je nazvano društvenim pokretom, a na njegovoj osnivačkoj skupštini govorio je Edvard Kardelj, što svjedoči o ozbiljnosti inicijative. On je pozdravio želje i nastojanja građana za očuvanjem okoliša, dodavši da takve akcije poduzimaju i »organi društvene zajednice«, dakle državna tijela. Jedan od značajnijih uspjeha Savjeta bilo je unošenje formulacije o pravu na zdrav životni okoliš u Ustav. Tijelo je poticalo različitu znanstvenu i stručnu aktivnost na polju očuvanja okoliša, u što valja ubrojiti izdavanje časopisa

⁴ Želimir ŠTAHAN, *Zaštita prirode u Hrvatskoj do 2007. godine*, Samobor, 2009. 3-5, 14

⁵ <http://pokretgoranakula.org.rs/pokret-gorana-srbija/>. Pristupljeno 27. lipnja 2013.

Čovjek i životna sredina ili organiziranje četiri konferencije o zaštiti Jadrana, od kojih su dvije održane sedamdesetih godina (1974. i 1979.), a dvije osamdesetih (1984. i 1989.). Njegov rad potaknuo je i ohrabrio mnoge znanstvenike, stručnjake i aktiviste da upozoravaju na mnoge i teške nepravilnosti u tretiranju okoliša, no njihovi apeli ipak su ostajali bez pravog odjeka u javnosti i nisu se uzimali u obzir od strane državnih institucija. Dobar primjer je gradnja koksare u Bakru; znanstveno-stručni glasovi su se utišali, stanovništvo se zavelo obećanjima o zaradi uz čistu tehnologiju, dok su godine koje su uslijedile pokazale pravo lice tog projekta. I sam je Savjet, nakon blistavog početka, počeo gubiti sjaj i tamniti, zagašen birokratskim zavrslamama i degradacijom na dio Socijalističkog saveza radnog naroda. Tako je sustav konačno apsorbirao, ali ujedno i ugušio ekološki pokret, kojega je od samog početka nadzirao. U narednim godinama, znali su se događati pojedini protesti zbog onešćavanja i uništavanja okoliša, koji su se pobijali s ideoloških pozicija, minimizirali uskraćivanjem takvih tema u medijima, kao i pozivima da se problemi rješavaju pomoću odgovornih institucija. Čelnici iz različitih pozicija u državnoj hijerarhiji poručivali su da će baš samoupravni sustav uspjeti riješiti i probleme vezane uz okoliš, za razliku od njegovih tadašnjih konkurenata, kapitalizma i komunizma. Prosvjedi građana tumačili su se nerazvijenošću svijesti radnih ljudi, odnosno nezaživljavanjem samoupravnog socijalizma u pojedinom području. O zaštiti okoliša nije se vodila briga prilikom provođenja u stvarnost raznih projekata, iako se u javnosti tvrdilo drugačije. Dapače, postojala je i legislativa, koja bi većinu tih projekata zaustavila, no prešutan savez investitora i političara, lako je, uz obmanjivanje građana, lomio i tu krhku prepreku.

Zbog sve ozbiljnije ekonomske krize, u koju je Jugoslavija tonula, te gubitka legitimnosti režima, razne ekološke inicijative ponovno su živnule i počele djelovati neovisno od sustava. One se mogu podijeliti u tri kategorije: antinuklearni pokret, zatim spontane lokalne proteste i samoorganiziranja građana i na koncu spontane omladinske grupe. Izuzev nekoliko primjera, jugoslavenska javnost ne samo da nije bila antagonizirana prema nuklearnoj energiji, već je bila poprilično nezainteresirana za tu temu. Štoviše, kroz medije se nuklearna energija prikazuje u pozitivnom svjetlu, a zaziranje od nje pripisuje se neobaviještenosti i iracionalnom strahu. No, nakon pojave antinuklearnog pokreta, stanje se gotovo preko noći izmjenilo, tako da neki tvrde da je iznimno visok stupanj odbijanja te vrste energije iznimka na svjetskoj razni. To se posebice odnosi na Sloveniju, čija je javnost i prije bila najosviještenija, promatrajući Jugoslaviju u cjelini, po pitanjima okoliša, a ne treba zaboraviti da je ondje izgrađena prva i jedina jugoslavenska nuklearna elektrana. Kao suprotnost nuklearnoj energiji, isticali su se alternativni izvori, te se naglašavala njihova ekonomska vrijednost, pored one ekološke. U masovnosti antinuklearnih prosvjeda, treba tražiti i razloge u nezadovoljstvu ljudi mnogim drugim stvarima, a sudjelovanje na takvim događanjima, bilo je neka vrsta ispušnog ventila za ogorčenost ljudi, kojima je suprotstavljanje vlastima u drugim područjima bilo zabranjeno. Antinuklearne teme zauzimale su sve više medijskog prostora, a pravu eksploziju, kao i prosvjedni skupovi građana, doživjele su nakon černobilske katastrofe. Protesti privlače tisuće ljudi, a organiziraju se i okrugli stolovi, na kojima izlažu razni znanatvenici i stručnjaci. Redaju se i brojne peticije protiv gradnje nuklearnih elektrana, a jednu je potpisalo čak 70 tisuća srbijanskih srednjoškolaca. U Hrvatskoj je tijekom 1986. godine, prilikom rasprave o srednjoročnom društvenom planu, upućeno nekoliko stotina amandmana, koji su imali za cilj izbacivanje nauma o gradnji nuklearne elektrane Prevlaka.

Kakav su intezitet npr. imali događaji u Sloveniji, pokazuje i činjenica da je Skupština Slovenije proglasila moratorij na izgradnju nuklearnih elektrana do 2000. godine. Slovenska javnost pomalo je počela gubiti interes za tu temu, no čvrsta jezgra aktivista se održala i nastavila djelovati, a 1990. godine osnovala stranku Zeleni Slovenije. U Srbiji je u počecima antinuklearni pokret pokazivao sličnosti s onim u Sloveniji, no pored nekih drugih razloga, masovniju podršku nije dobio, zbog nacionalističke euforije. U Hrvatskoj je nuklearni *lobby* bio iznimno jak, zbog nepostojanja nekih drugih izvora energije (kao npr. u Srbiji), a ubrzo se pretvorio i u političko pitanje, budući da su ljudi iz spomenute grupe, antinuklearne aktiviste optuživali da žele Hrvatsku dovesti u energetska ovisnost o »kolubarskom ugljenom *lobbyju*«, odnosno Srbiji. No, aktivisti su uspjeli zadobiti naklonost velikog dijela javnosti, iako im nije pošlo za rukom, kao u Sloveniji utjecati na vlast.

Spontani lokalni protesti većih ili manjih grupa građana, postojali su i prije, ali je represija sustava onemogućavala njihovo trajnije postojanje. Od sredine osamdesetih nastaju grupe izvan sustava, koje ulaze s njime u sukob, protestirajući protiv dotadašnjeg odnosa prema okolišu. One su bile skromnije u svojim zahtjevima od omladinskih grupa, jer je postojanje velike grupe ljudi, pored uspješnog opiranja represiji, sa sobom povlačilo i konzervativnost i želju za manjim, ograničenim promjenama. Mnogi od njih prestali su postojati s prevladavanjem političkih tema u javnom životu, odnosno izbjicanjem rata. Jedan od najčešćih razloga prosvjeda tih grupa, bilo je postojanje neplanskih, nesanitarnih, neekoloških smetlišta, koja su bujala preko svake mjere, znatno narušavajući kvalitetu života i zdravlje ljudi koji su živjeli u njihovoj blizini. Lokalno je stanovništvo često gubilo strpljenje, te je blokiralo prilaze odlagalištima, pa i ulazilo u fizičke sukobe s komunalnim radnicima i policijom. S druge strane, prosvjedi protiv izgradnje hidroelektrana bili su organiziraniji, obuhvatniji, što znači i uspješniji, tako da su neke namjeravane gradnje zaustavljene.

Što se tiče spontanističkih omladinskih skupina, one su bile najznačajnije u Sloveniji, dok su u ostatku Jugoslavije bili efemerna pojava. Njihovi ekološki zahtjevi i protesti bili su samo dio nastojanja za snažnijom i obuhvatnijom promjenom društva, njegovom izlazu iz autoritarnosti. Vojvodina je područje na kojem je djelovalo nekoliko takvih grupa, koje su uspjele privući pozornost. Najznačajnije su bile Zelene pege iz Pančeva, koje su uspostavile dobru suradnju s lokalnim vlastima, pa čak i policijom, ukazujući na zagađenje Pančeva i njegove okolice, za što je bila kriva tamošnja kemijska industrija.

Krajem osamdesetih i početkom devedesetih došlo je do pokušaja ujedinjavanja svih tih ekoloških pokreta, inicijativa i grupa, no svi su oni propali. Ne samo da su pojedini pokreti, nakon ekspanzije i nagle popularnosti počeli opadati, odnosno javnost gubiti zanimanje za njih, već je i nedostatak sredstava, zatim organizacijskog iskustva, ali i samosvijesti, doveo do neuspjeha u njihovome povezivanju. Opadanju popularnosti ekoloških pokreta, možda je pridonijela i činjenica da se njihov protivnik, sistem, polako urušavao, i uvijek je na izazove odgovarao na isti način, za razliku od liberalno-kapitalističkog sustava, koji se na daleko elastičniji način postavljao prema ekološkim zahtjevima. Također, čitav niz drugih pitanja i problema, koji su se našli na dnevnom redu građana raspadajuće Jugoslavije, odgurnuli su ekološku tematiku na margine početkom devedesetih godina.⁶

EKOLOŠKE TEME NA STRANICAMA ARENE

Časopis Arena počeo je u Zagrebu izlaziti 1959. godine, a nastavio je postojati i nakon propasti Jugoslavije. Kako je taj događaj prekretnica i na polju ekologije, među ostalim, zbog promjene političkog sustava, što je omogućilo osnivanje zelenih stranaka, slobodnije djelovanje ekoloških grupa itd., 1990. godina odabrana je kao druga granica promatranog perioda.

ŠEZDESETE I POČETAK SEDAMDESETIH GODINA

Narav časopisa bitno je drugačija tijekom šezdesetih, u odnosu na sedamdesete i osamdesete godine. U prvom desetljeću izlaženja, ali i početkom idućeg, na njegovim stranicama bilo je moguće naći svakakve zanimljive i skandalozne priče, iz zemlje i iz inozemstva, zatim praktične savjete za žensku modu, njegu, kućanstvo, posebno one u kulinarstvu. Također, mogli su se pročitati svakojaki tračevi iz svijeta slavnih, ali i tragične priče o ubojstvima, samoubojstvima, otmicama djece, pljačkama, policijskim potjerama, financijskim prevarama i malverzacijama. Časopis je obilovao raznim, stvarnim ili izmišljenim, ljubavnim pričama, objavljivala su se pisma čitatelja, često vezana uz tu tematiku. S druge strane, nije nedostajalo i priloga iz Drugog svjetskog rata, koji su u apologetskom stilu govorili o partizanskim podvizima. Nisu to bili jedini povijesni prilozi (iako ih nisu pisali povjesničari, već se uglavnom intervjuiralo sudionike pojedinih događaja), jer se išlo i dalje u prošlost, pa se moglo približe

⁶ Zoran OŠTRIĆ, Ekološki pokreti u Jugoslaviji, *Socijalna ekologija. Časopis za ekološku misao i sociološka istraživanja okoline*, ur. Ivan CIFRIĆ, vol. 1., no. 1. Zagreb, siječanj-ožujak 1992. 83-100

upoznati s Čaruginim doživljajima ili događajima vezanima uz KPJ iz razdoblja 1918.-1941., ponovno s jakim hagiografskim natruhama. Tematika koja je vjerojatno najsnažnije obilježila ovo razdoblje jest film, te sve povezano s njim. Najčešće se radilo o inozemnim filmovima, donosili su se pojedini kadrovi i sažeci. Naravno, dosta se pisalo i o glumcima, kako o njihovome profesionalnom radu, tako i o privatnome životu, nerijetko o njegovoj ljubavnoj sastavnici. Manekeni i fotomodeli pratili su ih u stopu. Neka vrsta kritike upućene režimu, teško se pronalazila, bila je ograničena i pažljivo kamuflirana. Pored donošenja priča o raznim kriminalnim radnjama, takvim se može okarakterizirati indirektno upozoravanje na siromaštvo, propust državnih službi u zaštiti zanemarivane djece ili pak neosjetljivost države na potrebe lokalnog stanovništva (primjerice, vlasti su izgradile kanal za navodnjavanje, koji je seljacima presjekao putove). No, na kraju gotovo svih takvih članaka izražavala se nada kako će vlasti ubrzo riješiti problem, a ljude se naivno pozivalo da postanu osvješteniji i dostojanstveni članovi samoupravnog socijalističkog sistema. S druge pak strane, direktnija kritika mogla je biti upućena najnižim instancama vlasti, odnosno onima koji nisu na vidljiv način bili povezani s njome, npr. direktorima, koji nemarno obavljaju svoje dužnosti i gomilaju vikendice. Češći oblik kritike bio je promoviran na šaljiv način, i to mnogo puta u obliku mini stripa ili karikature. Tako jedan uradak prikazuje odmor prosječnog Jugoslavena, koji leži u premalenom šatoru, kraj malog roštilja, a nalazi se u sjeni velikog i skupog hotela, okruženog najmodernijim automobilima, u kojem su očito odsjeli strani turisti.⁷

Što se tiče ekološke tematike, odnosno bilo kakvih priča vezanih uz prirodu, one su se pojavljivale na marginama. Priroda je u priličnom broju članaka, koji su izvještavali o poplavama, potresima, odronima⁸ i ostalim nepogodama, doživljavana kao neka vrsta neprijatelja. U situacijama gdje je i priroda, baš kao i čovjek, bila žrtva, recimo u tako čestim požarima na jadranskoj obali, piše se samo o eventualnim ljudskim žrtvama, odnosno materijalnoj šteti, a nikada o uništenim stablima i ostaloj vegetaciji. Pored percepcije prirode kao neprijatelja, odnosno nečeg manje važnog, doživljavalo ju se i kao nešto što treba preurediti po svojoj volji, odnosno osvojiti. Jedna priča govori o istrebljivanju lisica u okolici Vukovara.⁹ Krajem šezdesetih redaju se članci koji govore o ekspedicijama na neke planinske vrhove, u Jugoslaviji i u inozemstvu, spuštanju u duboke jame itd. No, pored njih, u istom se razdoblju javljaju i tekstovi koji govore o jugoslavenskim prirodnim ljepotama, poput Paklenice, pitoreskni slovenskih dolina, koje nadvisuju strmi planinski vrhovi, odnosno makedonskim klisurama. Moglo se čitati i o rijetkim biljnim i životinjskim vrstama, kojima je Jugoslavija obilovala. To je početak trenda, koji će se pojaviti sredinom sedamdesetih, te u narednim godinama jačati, a pozivat će na povratak u prirodu.

O bilo kakvom zagađenju prirode, do prvih godina sedmog desetljeća 20. stoljeća nije napisan niti redak. Iz prethodnog teksta vidljivo je kako je zanimanje za prirodu postojalo, da su teme unatoč njihovoj malobrojnosti u navedenom periodu, ipak nalazile svoje mjesto na stranicama časopisa. Isto tako, ne može se pretpostaviti da je strah od cenzure i represije režima u potpunosti blokirao nastanak takvih tekstova, jer je prostor za ograničenu kritiku, koja je morala biti kamuflirana, indirektna ili šaljiva, itekako postojao. Također, postojali su članci o raznim inicijativama građana, pa bi svakako bila zamijećena i neka akcija s ekološkim predznakom. Ako se izvještavalo o najrazličitijim zanimljivostima, npr. o ženama koje rade poslove koji se percipiraju kao muški, odnosno nekome razredu u kojem niti jedan učenik ne ide na popravni ispit, neka zelena inicijativa svakako bi našla mjesto. Jedini članak iz tog razdoblja, koji govori o uništenju prirode, nije vezan uz djelovanje čovjeka, već uz prirodnu pojavu, tj. rak kestenove kore, koji je prilično uništio tu vrstu u okolici Nove Gorice.¹⁰ Iz poglavlja o razvitku jugoslavenske industrije, vidljivo je da je taj razvitak bio najizraženiji, zapravo strelovit, u dva desetljeća, između 1945. i 1965. godine. Dakle, šezdesetih su se godina posljedice, kazano je, često stihijskog industrijskog napretka i razvoja, itekako mogle osjećati, kao što i jesu. No, unatoč postrojanju problema, mogućnosti određene

⁷ Arena, br. 603., 14. srpanj 1972. 10

⁸ Stipe MIJIĆ, Učka, što ti bi? Ibid, br. 598., 9. lipanj 1972. 14-16. U članku se govori o klizanju tla, ali se za to krivi samo prenatopljenost laporatsog tla, koje su izazvale obilne svibanjske kiše. U narednim godinama članaka o odronima i klizištima bit će sve više, no njihova percepcija, odnosno glavni uzročnik, bit će bitno drukčija.

⁹ Jufuf ČEHAJIĆ, Sto i prvi način lova na lisice, Ibid, br. 546., 11. lipanj 1971. 36

¹⁰ A. BUDIMLIĆ. Kestenovi umiru uspravno, Ibid, br. 122., 26. travanj 1963. 10

kritike i zanimanju za takve teme, na stanicama *Arene*, takvih članaka ipak nije bilo. S obzirom da su uvjeti za njihov nastanak postojali, valja zaključiti kako društvo nije prepoznavalo ekološke probleme ili im nije pridavalo pozornost kao nekim drugim društvenim pitanjima. Ne treba zaboraviti i navod iz dijela ovoga rada, koji govori od odnosu ekologizma i socijalizma, konkretnije, percepciji ekološkog pokreta kao prepreke neograničenom rastu, čiji je krajnji cilj blagostanje svih ljudi. Jedan od uvjeta u ostvarenju tog cilja bilo je i pokoravanje prirode. No, u narednim godinama, stanje će se polako početi mijenjati, jer će uništavanje prirode zaprijetiti i samome čovjeku. Stoga će prvi članci biti posvećeni takvim temama. Prosvjed stručnjaka iz Odjela za zaštitu prirodnih rijekosti, radi kojega su otpušteni, odnosno dali ostavke, bio je daleko ispred svog vremena. Na svijest da bi trebalo štititi prirodu i u slučajevima kada čovjek nije direktno ugrožen, bit će potrebno pričekati tek osamdesete godine.

Posebnu pozornost, ne samo u ovome razdoblju, već i tijekom cijelog promatranog perioda, zaslužuje stav prema nuklearnom pitanju, odnosno naoružanju i korištenju nuklearne energije. Potonje pitanje nije se uopće doticalo, a sva je pozornost bila usmjerena na nuklearno oružje (koliko ga koja zemlja ima, njegova razorna moć, domet raketa koje ga nose itd.). Ne treba zaboraviti na čitav niz hladnoratovskih zaoštavanja, prije detanta idućeg desetljeća, koji su podizali tenzije i činili takve teme aktualnima. Kubanska nuklearna kriza bila je svakako najopasnija od njih. Mišljenje da korištenje nuklearnog oružja može biti i benigno, dapače, korisno, očitava se iz članka koji govori o prijedlozima u SAD-u da se atomske i hidrogenske bombe koriste za razbijanje stijena bogatih naftom, izgradnju velike luke na Aljaski ili pak probijanje novog Panamskog kanala. To bi, dodaje se, uštedjelo mnogo novaca, a prenositelj članka nije izrazio nikakvo protivljenje takvoj ideji.¹¹ Bilo je osvrta i na nuklearna testiranja, ali su ona opet ograničena na prenošenje vijesti iz stranog tiska. Jedan članak govori o panici koja je zavladała u južnoj Italiji, gdje je otkrivena komtaminiranost neke hrane i kišnice radijacijom, a krivac je pronađen u eksplozijama sovjetskih atomskih bombi, koje su se dogodile nedavno u odnosu na ovo otkriće. Neki su tvrdili da SSSR, testirajući atomske bombe jačine pedeset megatona i više, nastoji zatrovati hranu Zapadu, pa su se organizirale demonstracije. Posebna komisija je nakon detaljnih istraživanja utvrdila da krivci nisu Sovjeti, već Francuzi, koji su vršili nuklearne pokuse u Sahari, odakle je pijesak vjetrom dospio u talijansku kišnicu. Također, zaključila je da radijacija postoji, ali je manja nego što se prvotno mislilo. Autor na kraju kaže da je zanimanje za temu nakon ovih saznanja naglo prestalo.¹² Dakle, što se tiče nuklearne problematike, Jugoslavija se bez takvog naoružanja i još dugo bez takvog tipa elektrane, ograničila na prenošenje vijesti, koje bi pobudile veće zanimanje, iz inozemstva. Kako u svijetu, tako i u Jugoslaviji, isticale su se i moguće prednosti upotrebe nuklearnog oružja, a njihova testiranja nisu se doživljavala akutnim problemom. Na Zapadu će se to ubrzo promijeniti, s masovnim antinuklearnim prosvjedima, koji će imati svoje uspone i padove, dok će Jugoslavija takve poticaje primati sa zakašnjenjem. Također, morat će se dogoditi i černobilska katastrofa (što je utjecalo pak na cijeli svijet), ali i iskusiti posjedovanje vlastite nuklearne elektrane i svih problema, koje to sa sobom nosi.

SREDINA I DRUGA POLOVICA SEDAMDESETIH GODINA

Teško je, kao i u svim periodizacijama, povući točnu crtu između dva različita razdoblja, što je i ovdje slučaj. Da se nazire promjena u odnosu prema zagađenju i onečišćenju, moglo se primjetiti već od početka sedamdesetih. Kao što je i najavljeno, ekološki problemi našli su mjesto na stranicama časopisa, tek kada su, i to kronično, počeli ugrožavati ljudsko zdravlje. Tako 1970. godine nastaje članak o transportiranju smeća iz Umaga u napušteni kamenolom između sela Mirine i Fratrići. Seljani su pisali molbe o prekidu takve prakse, općini i komunalnom poduzeću, no nijedna nije pozitivno riješena. Smetlište nije ograđeno, a smeće se nije zakapalo, već spaljivalo, što je onečišćavalo zrak, te mu davalo neugodan miris. Strahovalo se i od kakve epidemije, ali i zagađenja vode, koja više nije bila potpuno čista kao nekada. Republički sekretarijat za narodno zdravlje i socijalnu zaštitu donio je odluku o zabrani daljnjeg odlaganja otpada, no

¹¹ D. V., Kanal iskopan za jedan dan? Ibid, br. 70., 27. travanj 1962. 12

¹² Đ. Vj., Kad atomi nisu zli? Ibid, br. 54., 5. siječanj 1962. 13

ona se nije poštovala. Seljani su izjavili da će zbog takvog odnosa prema njima izbiti incidenti, koji neće nikome biti od koristi. Odgovorni ljudi iz Umaga pravdali su se naglom ekspanzijom grada, ponajviše zbog turizma, koji je morao preseliti smetlište dublje u unutrašnjost. Priča se završava s obostranim pozivanjem na strpljenje i zajedničko razmatranje problema.¹³ Ovaj slučaj postat će tipičan primjer ekoloških problema; zbog rapidnog rasta industrije i gradova, nije se previše marilo za okoliš. Kada je problem počeo ugrožavati ljude, vlasti, zbog dugogodišnje prakse zanemarivanja okoliša, nisu preko noći mogle promijeniti, često kronično stanje. No, rijetko je postojala i iskrena volja za to, jer su takvi pothvati podrazumijevali ulaganje novca za saniranje zagađenog područja, te za ekološki prihvatljiviji način poslovanja i proizvodnje. Sličan slučaj zabilježen je tome razdoblju u selima u okolici Trilja, čiji su stanovnici čak najavili i sudsku tužbu protiv tvornice plastične mase »Cetinka«, koja je spaljivala otpad. Dim se stvarao u ogromnim količinama, strašno je nadražavao oči i dišne puteve, a ljudi nisu imali kamo pobjeći, već su boravili u kućama, trpeći i ljetnu sparinu.¹⁴

Da je pitanje zagađenosti itekako do početka sedamdesetih postojalo, pokazuje i priča o jednom Splićaninu, koji je konstruirao filter za apsorpiranje industrijske prašine iz tvorničkih dimnjaka. Napominje se da će kaštelanska rivijera, s tvornicama cementa, cijaminida i umjetnih gnojiva, konačno moći odahnuti, jer je do sada stenjala pod slojem cementne i ostale prašine, pa su ju turisti zaobilazili.¹⁵ Jasno, to nije ni izbliza moglo riješiti probleme koji su mučili taj kraj, a pitanje je li se spomenuti filter uopće počeo proizvoditi. Često su članci koji su govorili o zagađenju ostajali nedovršeni, tj. upozorilo bi se na problem, no kasnije se nije saznavalo je li se uspio bar donekle riješiti. U osamdesetima će se takva praksa donekle promijeniti, pa će biti jasno da je broj saniranih slučajeva bilo daleko manji od onih koji su i dalje vapili za takvom solucijom. Jedan pak novinar piše da se u posljednje vrijeme u svijetu, pa i u Jugoslaviji, digla »hajka protiv pušenja«, koja je »vjerojatno sasvim umjesna«. Mnogi su se onda, potaknuti na razmišljanje, počeli pitati što se čini da se ljude zaštititi od smoga iz tvorničkih dimnjaka.¹⁶ Ovaj navod potvrđuje pretpostavku da se tek početkom, ili pak sredinom sedamdesetih godina, kod ljudi počela javljati svijest o problemima zagađenja. No, kao što je već istaknuto, samo onoga koje je direktno narušavalo ljudsko zdravlje. Ipak, to je bio jedan proces, što pokazuje i kratki članak o učeterostručenju broja automobila u Jugoslaviji između 1965. i 1972. godine.¹⁷ Tomu nije pridodana nikakva informacija kakav to učinak ima na ljude, a kamo li na okoliš.

Nakon ovih početnih ustupanja prostora za ekološke probleme, ubrzo su se na stranicama *Arene*, uz pitanje odlaganja smeća, isprofilirale još dvije krupne teme – zagađenje zraka i vode. Članak s početka 1973. godine govori o rastućem broju umrlih od bolesti srca ili dišnih organa, koje su uzrokovane zagađenjem zraka. Ljudi sve više počinju shvaćati, da osim atomske kataklizme, opstanak čovječanstva mogu ugroziti i neki drugi opasni čimbenici. Zagreb i Sarajevo bile su dvije jugoslavenske metropole, koje su se našle visoko na listi gradova s najzagađenijim zrakom, budući da se u njima ništa nije poduzimalo da se zagađenje spriječi, kao što je to bio slučaj u razvijenijim sredinama. Stanovnici tih gradova odlazili na Sljeme odnosno Trebević, gdje su barem preko vikenda mogli udisati čist zrak.¹⁸ Zagađenje zraka u velikim gradovima bilo je velik problem, jer je zahvaćao ogroman broj ljudi, a gradovi su bili u centru pozornosti tadašnje javnosti, što znači da su njihovi problemi mnogo lakše pronalazili putove do medija, nego li neke seoske sredine. U Sarajevu je bilo posebno teško, pa jedan članak govori o raširenosti bolesti zvane »plućno srce«. Oštećena pluća srce sve teže opskrbljuje krvlju, pa se ono proširi, te oslabi.¹⁹ Iako se napominje da se zagađenje polako smanjuje zbog zamjene goriva za grijanje stambenih i poslovnih prostora, onima ekološki prihvatljivijim, taj će problem još godinama mučiti jugoslavenske metropole. Što se tiče Sarajeva, izrađen je projekt, koji je koštao 308 milijardi starih dinara, a kredit je dala Međunarodna

¹³ Spašavajući grad ugrozili dva sela, *Ibid*, br. 483., 27. ožujak 1970. 4-5

¹⁴ Stipe MIJIĆ, Dim ispraznio sela, *Ibid*, br. 603., 14. srpanj 1972. 11

¹⁵ Stanko KARAMAN, Čistač morskog zraka, *Ibid*, br. 489., 8. svibanj 1970. 21

¹⁶ Mirko GALIĆ, Nikotin, *Ibid*, br. 593., 5. svibanj 1972. 11

¹⁷ Mirko GALIĆ, Automobil, *Ibid*, br. 593., 5. svibanj 1972. 11

¹⁸ Darko JAPUNČIĆ, Bumerang civilizacije, *Ibid*, br. 630., 19. siječanj 1973. 17

¹⁹ Stop za smog! *Ibid*, br. 684., 1. veljače 1974. 15

banka. Odobreno je 83 milijuna američkih dolara, a to je bio prvi projekt koji je ona financirala, a bio je vezan uz unapređenje čovjekove okoline. Radilo se o potpunoj zamjeni krutih i tekućih goriva s plinom.²⁰ Kako se primicao kraj sedamdesetih, a pitanje onečišćenja sve više prodiralo u javnost, tako su i članci o ulaganju u zaštitu prirode ili bolje rečeno ljudskoga zdravlja, pa time i prirode, bili sve češći. Jedan članak tako govori o uvođenju skupih pročišćivača u tvornicu »Ina – Petrokemija« u Kutini. Kazano je da će proces trajati nekoliko godina, a stajao je između pet i osam milijardi starih dinara.²¹ Ipak, tekstovi s ovako konkretnim planovima, koji su provedeni u djelo, bili su daleko rijedi od onih u kojima se modernizacija pogona i ugradnja pročišćivača najavljuje i neodređeno obećavala.

Akutnost ovoga problema, potaknula je na dublja i obuhvatnija istraživanja, koja su donosila i retrospektivu ovoga pitanja, što je još jedan dokaz da je zrak počeo biti zagađivan godinama prije ovog razdoblja. Tako se može saznati da se »već 1960. godine počelo razmišljati o donošenju nekih propisa koji bi regulirali pitanje onečišćenja okoliša, odnosno zraka«. Pet godina nakon toga donesen je Osnovni zakon o zaštiti zraka od zagađivanja i bio je jedan od prvih takvih zakona u svijetu. Nešto kasnije (1971. godine) prestao je vrijediti zbog ustavnih promjena, a da u stvarnosti nije uspio zaživjeti. Nakon toga su pojedine republike donosile svoje zakone, pa je tako zakon donesen u SR Srbiji 1973. godine dozvoljavao zabranu prometovanja ugroženim ulicama, te upotrebu pojedinih vrsta goriva. Zagreb je dvije godine ranije podijeljen na tri zone, s obzirom na kvalitetu zraka, te je u najugroženijoj zoni preporučeno da se uvede toplovodna i plinovodna mreža, odnosno da se više troše drva, koks i plin. U Sarajevu su ti propisi bila najdetaljniji, a zabranjeno je spaljivanje smeća i prašenje iz prostorija. Zenica je dobila sličan pravilnik. Sve te mjere pomogle su smanjiti onečišćenje zraka. Projektanti su počeli uzimati u obzir taj faktor prilikom izgradnje tvornica. Najteže je stanje bilo u Sarajevu. Građanima je preporučeno da više ne koriste ugljen »breza«, već koks i bezdimna goriva. Smanjen je porez na termoakulacijske peći, kako bi se potaknula njihova kupnja. Problem su predstavljale i uske ulice, na kojima su se stvarali prometni zastoji, pa je velika koncentracija automobila u tim trenutcima prilično zagađivala okoliš. Onečišćenost se smanjila za 22%, a dodano je da bi ta brojka mogla pasti za još desetak posto. Za dostizanje njemačkog standarda, valjalo bi onečišćenje smanjiti za 60%, što nije bilo moguće provesti bez ogromnih ulaganja u uvođenje plina u stanove i tvornice. Nadalje, govori se o šteti termoelektrane Trbovlje, koja će za dvije do tri godine potpuno uništiti 300 hektara šume. Počeo se graditi novi dimnjak, koji više ne bi trebao zagađivati. Celje je isto prilično zagađeno. Stručnjaci čak nisu sigurni žele li pristupiti saniranju štete, jer su naprave za čišćenje skupe i nesigurne. Na najprometnijim raskrižjima Ljubljane, stabla se suše od visoke koncentracije otrovnih plinova. Kroz grad prolaze najvažniji prometni pravci iz Italije i Austrije, pa velik broj turista samo povećava taj problem. Autor na kraju teksta poziva na donošenje novog, federalnog zakona za zaštitu okoliša.²² Ovaj je članak zbog nekoliko razloga indikativan. Ukazao je na to da problem postoji već duže vremena, da se pokušava sanirati, no da se to u znatnoj mjeri još uvijek ne uspijeva. Također, poziva na donošenje novoga zakona, što je također zanimljivo, jer se po prvi puta iz medija šalje poruka vlastima što bi trebale učiniti.

Na drugu vrstu problema, zagađenje voda, a najčešće se radilo o rijekama, upozoravalo se zbog toga što su prestale biti pitke, kako za ljude, tako i za životinje, koje su se na tim rijekama napajale, kao i pomora ribe. Na Uni se, primjerice, nalazilo tri tvornice, te hidrocentrala, što ju je prilično onečišćavalo i smanjivalo protočnost (hidrocentrala), koja je pomagala rijeci da se donekle oslobodi otpadnih voda. Okolno stanovništvo posebno je bilo gnjevno što se prema propisima otpad ne bi smio ispuštati u Unu. Autor dodaje da nitko ne ustaje protiv tvornica, jer tvornice stvaraju zaradu, ali stvara i rijeka, ponajprije privlačenjem turista, pa valja postići kompromisno rješenje, na temelju kojega će i rijeka i tvornice moći normalno funkcionirati.²³ Iz ove priče vidi se da su se rijeke iznimno forsirale (broj tvornica i ostalih pogona), zatim, kako su se zakoni kršili, a toj se praksi nije moglo stati na kraj, te da je kod autora još

²⁰ Zoran OGRIZOVIĆ, Lijek za ekološki infarkt, *Ibid.*, br. 830., 18. studeni 1976. 2-3

²¹ Zoran OGRIZOVIĆ, Kutina će duboko disati, *Ibid.*, br. 879., 27. listopad 1977. 8-9

²² Pero HOMOVEC, Gradovi umiru uspravno, *Ibid.*, br. 742., 14. ožujak 1975. 2-5

²³ Nurija ROŠIĆ, Milost za kraljicu! *Ibid.*, br. 447., 18. svibanj 1973. 28-29

uvijek prisutna ona zadržka prilikom ekološkog protesta – zaštita prirode ne smije stati na put razvoju. Da ovo nije bio izdvojen ili pak ekstreman slučaj, pokazuje i vremenski bliski pomor ribe u Moravi, koju je izazvao aluminijski kombinat u Titogradu. Na teren su izašli republički inspektor za vodoprivredu i referent za zaštitu voda i faune Republičkog zavoda za zaštitu prirode i ustanovili da je pomor ribe nastupio zbog slabog pročišćavanja otpadnih voda iz spomenute tvornice. Kada se tvornica gradila, u Skupštini Crne Gore postavljeno je nekoliko pitanja u vezi mjera zaštite okoliša, a odgovoreno je kako od tvornice neće prijetiti nikakva opasnost. Sada je Morava onečišćena, a ista sudbina prijete i Skadarskom jezeru. Autor dodaje da nema rijeke u Jugoslaviji, koja bar malo nije zagađena. Pozivi na njihovu zaštitu ne nailaze na odziv odgovornih, dok stručnjaci opominju da će zagađenje uskoro početi prijetiti i zdravlju ljudi. Autor se pita trebaju li ljudi iz inozemstva ponovno dolaziti, kao u slučaju rijeke Tare i moliti da se zaštiti tu prirodnu ljepotu.²⁴ Članak je potvrdio prethodne teze, a zanimljiv je navod o rijeci Tari i inozemnim pozivima da ju se, kao prirodnu ljepotu zaštititi, što također svjedoči kako o odnosu vlasti prema okolišu, tako i o svijesti građana o problemu zagađenja. Koliko je stanje bilo teško svjedoči i rečenica jednog novinara koji, govoreći o zagađenju zraka u Beogradu, kaže: »Ako već ne možemo pomoći našim rijekama, koje su zagađene, uvođenjem plina ćemo očistiti zrak«.²⁵ Očito je stanje bilo prilično apokaliptično, kada su se mogle pročitati izjave, koje su govorile o bacanju koplja u trnje, što se tiče saniranja zagađenih voda. U *Areni* se također moglo čitati o teškom stanju rijeke Vrbasa²⁶ i Kupe²⁷.

U slučaju zagađenja Une, napomenuto je da tvornice nisu imale dozvolu za ispuštanje otpadnih voda. Argumenti o nelegalnosti postupaka zagađivača s vremenom će postati najzastupljeniji u takvim člancima, iako će u ovome razdoblju od njih biti malo stvarne koristi. Kako se odnosilo prema takvoj legislativi, pokazuje jedan članak koji kaže da je donesen zakon koji sprečava izgradnju novih tvornica bez uređaja za pročišćavanje, a stare su dobile rok od deset godina da to učine, no zbog raznih poteškoća, nadaju se da će se taj rok opet produžiti, pa ne čine ništa da promijene stanje.²⁸ Uskoro su se pojavile i tužbe zbog onečišćenja, iako samo privatne. Jedan seljak iz Arilja, u okolici Zlatibora, tužio je susjeda zbog zagađivanja njegove okoline. To je bio prvi čovjek u Jugoslaviji koji je na sudu branio svoje pravo na čist životni okoliš. Naime, njegov susjed je pravio ugljen, a dim koji je nastajao prilikom tog procesa, zagađivao je njegovu travu koju stoka nije htjela jesti.²⁹ Nažalost, nije poznato kako je slučaj završio, no on je svakako bio prekretnica i primjer za budućnost, koji će se, kako će biti moguće vidjeti, slijediti. Kolika je i kakva bila uloga Jugoslavenskog saveta za zaštitu i unapređenje čovjekove okoline, pokazuje izjava njegovog predsjednika, Aleša Beblera, koji je, na pitanje što se čini kada se ljudi tome tijelu obraćaju za pomoć, kazao da ono jako malo može učiniti, jer nema nikakve ovlasti.³⁰

Ipak, sa spomenutom tužbom, otvorila se Pandorina kutija. Zajednica sportskih ribolovaca tužila je valpovačku kudjeljaru zbog teškog onečišćenja rijeke Karašice. Značajno je spomenuti i to da je tužba podignuta na temelju novog republičkog zakona, prema kojem se zagađivanje i uništavanje čovjekove okoline smatra krivičnim deliktom.³¹ Bila je to velika promjena, no samo na papiru. Takve tužbe, i to samo neke od njih, imat će nekog učinka tek desetak godina kasnije, kada režim bude na izdisaju. Zatvaranje tvornice celuloze u Drvaru, koja je teško zagađivala Sanu i Unu, bio je izdvojen slučaj.³² Koliki je bio prostor za izigravanje i nepoštovanje zakona, pokazuje i vijest o pomoru ribe u Bledskom jezeru, koje je bilo turistički centar i posebno zaštićeno prirodno područje, a uzrokovano je ispiranjem umjetnih gnojiva s okolnih polja, te dotokom otpadnih voda iz obližnje kanalizacije.³³ Slično se može

²⁴ Kosta ČAKIĆ, Otrov teče i sije smrt, *Ibid*, br. 656., 20. srpanj 1973. 54

²⁵ Milijunaš s obala Dunava i Save, *Ibid*, br. 701., 31. svibanj 1974. 15

²⁶ Rijeka umrla od smrada, *Ibid*, br. 870., 25. kolovoz 1977. 40-42

²⁷ Bora ĐORĐEVIĆ, Je li Kupa pitka? *Ibid*, br. 871., 1. rujan 1977. 10-12

²⁸ Aleksandar MILOŠEVIĆ, Kakvu vodu pijemo, *Ibid*, br. 808., 18. lipanj 1976. 3-4

²⁹ Mihailo JEŠIĆ, Krave – krunski svjedok, *Ibid*, br. 824., 8. listopad 1976. 16

³⁰ Bora ĐORĐEVIĆ, Toma MIHAJLOVIĆ, Zaštitimo se dok je vrijeme, *Ibid*, br. 821., 17. rujan 1976. 6

³¹ Eduard CERJAN, Sud čisti Karašicu, br. 883., 24. studeni 1977. 37

³² V ZORIĆ, Dug Sani i Uni, *Ibid*, br. 972., 8. kolovoz 1979. 20

³³ Stane PUČKO, Biološka bomba na Bledu, *Ibid*, br. 911., 8. lipanj 1978. 15-16

kazati i za zagađivanje Carske bare u okolici Zrenjanina, koja je također bila strogo zaštićeni prirodni lokalitet.³⁴ Valpovačka tužba zanimljiva je po tome što nigdje nije navedeno da je onečišćenje zaprijetilo zdravlju ljudi, već da je uništilo omiljeni rekreacijski centar. Po prvi puta se interveniralo samo da se zaštiti prirodu, a takvi će se slučajevi množiti, doduše, sporim tempom. To pokazuje i upozorenje na uništenje stotina hektara starih borovih šuma u Dalmaciji³⁵, a takvih primjedbi šezdesetih nije bilo.

Iako su zagađene rijeke bile češće u fokusu časopisa, i Jadran je dobio ponešto pozornosti. Jedan je tekst bio prilično kritičan prema tretmanu mora od strane jugoslavenskih vlasti. Istaknulo se da je Jugoslavija, primjerice, bila posljednja europska zemlja koja je potvrdila međunarodni ugovor o ispuštanju balastnih voda u lukama. Tek je nekoliko uređaja postavljeno u nekim jadranskim lukama, »koje uglavnom uključuju – kad nekom treba pokazati koliko je čisto more«. U Bakarskom zaljevu otkrivene su sluzave naslage, debljine i do pola metra, koje su prouzročile izumiranje algi i životinja, a u Riječkom su zaljevu nestale gotovo sve naseobine smeđih algi. Sve to utječe i na smanjenje broja i raznolikosti ribe. No, kritika se, ali i očito teško stanje, donekle ublažila informacijama o financiranju izrade studija o zagađenosti kvarnerskog zaljeva, odnosno postojanju pročišćivača otpadnih voda u Piranu.³⁶ Govoreći o Bakru, ubrzo nakon puštanja u pogon koksare, pojavio se napis o uništavanju zdravlja ljudi i okoliša.³⁷ I to pokazuje do koje je mjere porasla sloboda iznošenja takvih problema u javnost, ali i svijest o tim problemima.

No, i na tome polju, baš kao i u pitanju zagađenja zraka, mogli su se primjetiti ograničeni pomaci. Tako je na Krki, kod Novog Mesta, 1975. godine započela izgradnja pogona za pročišćavanje, budući da je u tom gradu čak dvadesetak većih tvornica ispuštalo otpadne vode u rijeku. Valja dodati da je izgradnja koštala 50 milijuna dinara.³⁸ U narednim člancima također će se napominjati skupoća uređaja za pročišćavanje, što će biti ogromna, ali ne i jedina prepreka prema čišćoj proizvodnji. U tom razdoblju očišćeno je i bačko jezero Palić³⁹.

Spomenuto je kako je na osnivačkoj sjednici Jugoslavenskog saveta za zaštitu i unapređenje čovekove okoline govorio Edvard Kardelj. U jednostranačkim režimima, kakav je bio jugoslavenski, priklanjanje istaknute partijske osobe određenoj ideji ili inicijativi, značilo je prešutni blagoslov. U *Areni* je objavljen razgovor s Titom o lovu, no u njemu je istaknuo i da ga zabrinjavaju vijesti o pomorima riba, zagađenju rijeka i uništavanju prirode, te je pozivao sve građane da daju svoj obol u naporima za održavanje zemlje pogodnom za kvalitetan život.⁴⁰ Ovakva izjava bila je neka vrsta odobrenja da se o takvim problemima može nastaviti razgovarati i pisati, u cilju njihovog rješavanja. Naravno, to nije ujedno bila dozvola da se ide protiv ili mimo vlasti s takvim inicijativama. No, prema kraju sedamdesetih, broj ovakvih tema u *Areni* se množio. Jačanju takve tendencije u časopisu, znatno je pridonijela i njegova radikalna tematska preorijentacija. Film i popratne teme gotovo su u potpunosti izbačeni, a daleko najveću pozornost dobili su društveni problemi svih vrsta. Zagađenje je u tome razdoblju prepoznato kao jedan od njih, iako nije stavljeno u red onih najtežih. Također, u časopisu se moglo saznati o mnogo strožim zakonima, te, što je još važnije, njihovome postojanju u zapadnim zemljama.⁴¹ Ti se utjecaji na svijest građana nikako ne smiju zanemariti. Da bi se dobila što vjernija slika manaverskog prostora za ekološke proteste, valja spomenuti jedan vrlo oštar članak o zagađivačima Jadrana, neviđen do tada, u kome je autor napisao da je primao prijetnje od uprava nekih tvornica, koje su ga željele spriječiti da piše o njihovim postupcima.⁴² Iako se ne može tvrditi što se točno dogodilo s njime, zamjetno je da se njegovi tekstovi više nisu pojavljivali u časopisu.

³⁴ Toma MIHAJLOVIĆ, Srđova bitka za Carsku baru, br. 973., 15. kolovoz 1979.13-14

³⁵ Milivoj PAŠIČEK, Požari podgrijali savijest, *Ibid*, br. 922., 23. kolovoz 1978. 14-15

³⁶ P. M., Bitka za modro more, br. 823., 1. listopada 1976. 28-29

³⁷ Stjepo MARTINOVIĆ, Oksidirani Bakar, *Ibid*, br. 945., 31. siječanj 1979. 17-19

³⁸ Milivoj PAŠIČEK, Čovjek koji je spasio rijeku, *Ibid*, br. 754., 6. lipanj 1975. 20-21

³⁹ Dragan ŽIVANOVIĆ, Generali nevidljive vojske, *Ibid*, br. 795., 19. ožujak 1976. 40-41

⁴⁰ Tone SVETINA, Bez etike nema lova, *Ibid*, br. 779., 28. studeni 1975. 15-16

⁴¹ Tone FORNEZZI, Iza rešetaka – zbog smeća, *Ibid*, br. 824., 8. listopada 1976. 15-16

⁴² Stjepo MARTINOVIĆ, Jadran na ekološkoj prekretnici, *Ibid*, br. 956., 18. travanj 1979. 2-5

Kao što se moglo pretpostaviti, pitanje odlaganja smeća je, baš kao i ono, na mnogim smetlištima, samo bujalo. Problem Rijeke u tom području bio je jedan od akutnijih⁴³. Kao što je to bilo u prethodnom razdoblju, o problemu odrona također se pisalo, no sada bitno drukčije: »Klizišta obično nastaju tamo gdje je prirodnom raspadanju i kretanju tla pridonio čovjek prilagođavanjem okoline za svoje potrebe: krčenjem i pretvaranjem šuma u oranice, gradnjom putova i željezničkih pruga, podizanjem zgrada na nestabilnu terenu, stvaranjem velikih umjetnih jezera, podizanjem brana i sličnim.«⁴⁴ Radikalno je to drukčija ocjena od onih iz prethodnog desetljeća.

U drugoj polovici sedamdesetih pojavljuju se i prvi protestni zborovi. Nakon velikog pomora ribe u rijekama Savinji i Paki, stanovnici Žalca »reagirali su na jedinstven način, neuobičajen za naše prilike: ljudi su izašli na ulice i javno negodovali zbog zagađivanja i uništavanja okoliša«, kaže autor članka. Održan je i veliki zbor, koji je poslao protestno pismo predsjedniku Izvršnog vijeća Skupštine Slovenije. Pismo je potpisao predsjednik Općinske skupštine Žalec. Prosvjednici su formirali kolonu automobila od dva kilometra, nosili transparente, a izrađene su i pozivnice za skup. Iz tvornice »Gorenje« u Velenju pušten je cijanid u Paku, koja utječe u Savinju. Stručnjaci su procjenjivali da će trebati i do deset godina da se obnovi populacija riba i ostalih organizama u tim rijekama. Radilo se o propustu, odnosno kvaru, koji nije saniran zbog ljudskog nemara. Na sjednici SK celjske regije istaknuto je da je protest bio opravdan, no način iznošenja problema osuđuju, dodajući da je »međuopćinsko dogovaranje jedini ispravan put kako ubuduće rješavati probleme«. Postupak se poveo protiv trojice radnika, a očekivalo se da se pokrene i protiv nekih osoba s viših položaja tvornice. Ribička društva, koja su uložila godine truda u obnovu ribljeg fonda, zatražila su milijunske odštete.⁴⁵ Vidljivo je da teška zagađenja više nisu mogla proći nezapaženo. Dapače, uslijedile su i sudske tužbe, a čak je i lokalna vlast ustala protiv zagađenja. Nije nevažno istaknuti da je viša instanca osudila prosvjed, no prosvjednike nije osudila kao narodne neprijatelje ili slično, što svjedoči o širokoj javnoj potpori protivnicima zagađenja, koje se vlast nije usudila snažnije napasti. Stanovnici Vinjana Donjih i Vinjana Gornjih prekopali su i kamenjem pregradili put koji vodi do odlagališta otpada, zbog nekontroliranog dovoza smeća na obližnje smetlište i ostavljanja lešina ubijenih životinja.⁴⁶

Nuklearno se pitanje u prethodnom razdoblju na kratko pojavilo početkom šezdesetih i mirovalo do konca sedamdesetih. Dok je u prvom razdoblju atomsko oružje bilo u fokusu, sada je u centru pozornosti bilo pitanje korištenja nuklearne energije kroz elektrane. U članku o izgradnji nuklearne elektrane Krško, koja je tada već bila pri kraju, piše se kako se takvi poduhvati na Zapadu redovito poprate s masovnim prosvjedima, dok u Jugoslaviji tome nema ni traga. Iako se u članku navode prednosti nuklearnih elektrana pred ostalima, kao i podaci o ekonomskoj koristi, autor ipak izražava dozu sumnje, navodeći kako su nuklearke još uvijek nepoznanica za jugoslavensku javnost i u tome traži razloge nereagiranja na izgradnju.⁴⁷ Spomenuti je autor pogodio bit; javnost je bila neinformirana, te nezainteresirana za to pitanje, dok se nekima pak činilo kako je nuklearka dobro riješenje, zbog nedostatka ostalih energenata za proizvodnju električne energije.⁴⁸ Stanje će se u drugoj polovici osamdesetih izmjeniti do neprepoznatljivosti.

U ovome razdoblju nastalo je i nekoliko članaka klimatske tematike, a pojavili su se kao reakcija na teorije o porastu temperature. No, one tada još uvijek nisu bile široko prihvaćene, a niti potvrđene od većeg broja znanstvenika, pa se s druge strane piše o opasnosti pojave novog ledenog doba.⁴⁹

⁴³ Mladen IVANIŠEVIĆ, Ulaz u raskoš čistoće, *Ibid.*, br. 785., 9. siječanj 1976. 5-6

⁴⁴ Jovan KNEŽEVIĆ, Zanemarene čudi prirode, *Ibid.*, br. 846., 10. ožujak 1977. 2-5. Klizišta su u Jugoslaviji bila značajan problem, što se moglo vidjeti i u respektabilnom broju članaka o toj temi, npr. Kazivanje o stihiji, *Ibid.*, br. 899., 16. ožujak 1978. 11

⁴⁵ Meho MAŠIĆ, Otrovi žalci u Žalcu, *Ibid.*, br. 843., 17. veljače 1977. 2-5

⁴⁶ Zoran OGRIZOVIĆ, Jezero puno sramote, *Ibid.*, br. 856., 19. svibanj 1977. 6-7

⁴⁷ Miroslav MATOVINA, Atomi u žaruljama, *Ibid.*, br. 873., 15. rujan 1977. 3-5

⁴⁸ Stjepo MARTINOVIĆ, Prezreni pratioci nuklearnog vlaka, *Ibid.*, br. 913., 22. lipanj 1978. 15-16

⁴⁹ J. GRBELJA, Zašto je ljeto kišovito, *Ibid.*, br. 920., 9. kolovoz 1978. 32-33

PRVA POLOVICA OSAMDESETIH

Glavna razlika ovoga perioda, u odnosu na onaj prošli, jest smanjenje broja članaka ekološke tematike. To je posljedica stanovitog zasićenja, nastalog zbog sve snažnijeg bombardiranja javnosti tekstovima o ekološkim problemima, koji su se rješavali tek ograničeno, pa se razvila i svojevrсна apatija. Gutanje ekološkog pokreta od strane režima, nepoštovanje zakona koji su štitili okoliš, te nemoć državnih institucija, koje su bile nadležne za takve probleme, pa makar i u savjetodavnom smislu, pridonosilo je takvome stanju. Ne treba zaboraviti da je 1980. godine umro Tito, pa su brojevi nakon toga događaja bili posvećeni njemu, što je bio samo odraz interesa cijeloga društva. To je i vrijeme početka sve dublje ekonomske krize, prezaduženosti, a uskoro će se pojaviti slučajevi proplamsaja nacionalizama, dakle sve one stvari koje će kulminirati koncem osamdesetih i početkom devedesetih, izazivajući propast Jugoslavije. Vijesti o nepravednoj dodjeli stanova, promašenim investicijama ili nestašicama svakojakih potrepština zaglušile su ekološke vapaje. Da je ekonomska kriza utjecala na mogućnost saniranja i sprečavanja zagađenja, potvrđuje članak koji govori o velikoj zagađenosti Save, a u njemu se žali što njeno čišćenje nije provedeno prije petnaestak godina, kada je bilo sredstava za to.⁵⁰

Jasno, članci ove tematike nisu u potpunosti izostali. Tako se i dalje piše o problemu odlaganja otpada⁵¹, zagađenju rijeka, npr. Krke, koja tada još uvijek nije bila nacionalni park, ali je bila zaštićena⁵², zatim rezervata Kopačkog rita⁵³ ili pak karlovačkih rijeka⁵⁴. Primjeri Kopačkog rita i Krke pokazuju da se u odnosu države prema zagađenju, odnosno zaštiti prirode, malo toga promijenilo. Počelo se pisati o problemima naselja istočno od Rijeke, čiji je okoliš zagađivan koksarom, njenim terminalom, termoelektranom i rafinerijom nafte.⁵⁵ Ova tema bit će opširno obrađivana do raspada Jugoslavije. Razvijala se i dalje svijest da bi prirodu valjalo očuvati za buduće naraštaje, da bi se uživalo u njoj, ali i stvarala dobit od turizma.⁵⁶ Nastavak je to tendencije s kraja prošlog razdoblja, kada se počelo ukazivati na slučajeve zagađenja, koji nisu direktno ugrožavali ljudsko zdravlje. Također, nastavilo se izvještavati i o pojedinim tužbama za zagađenje, pa su tako dva građevinska inženjera iz Omiša optužena zbog krivog postavljanja kanalizacijskih cijevi, što je izazvalo pomor ribe.⁵⁷ Donesena je i vijest o planovima gradnje nuklearne elektrane kraj Zagreba, koja nije popraćena nikakvim prigovorima.⁵⁸ S druge pak strane, nastaje serija članaka o uništenju Hirošime i Nagasakija atomskim oružjem, iz kojih izvire snažan protest protiv uporabe⁵⁹, ali i testiranja nuklearnog oružja.⁶⁰

Milan Sijerković, već tada poznati meteorolog, napisao je seriju članaka posvećenu vremenu, klimi, pomicanju litosfernih ploča, vulkanima itd. U članku o promjeni klime, ustvrdio je da je veći broj znanstvenika mišljenja kako se planet zagrijava, od onih koji smatraju da stiže ledeno doba, te da temperatura polako pada. Razlika je to u odnosu na kasne sedamdesete, kada je bio podjednak broj pobornika jedne i druge teorije. Sijerković dodaje kako bi se globalno zatopljenje drukčije manifestovalo u raznim djelovima svijeta. Također, ne nudi nimalo apokaliptičnu, pa čak ni zabrinjavajuću sliku budućnosti, pišući kako oceani i šume upijaju velike količine viška ugljičnog dioksida i s optimizmom ističe da je već započeo proces zamjene fosilnih goriva alternativnim izvorima energije.⁶¹ Još uvijek, kako u Jugoslaviji, tako i u najvećem dijelu svijeta, globalno zatopljenje nije prepoznato kao ozbiljan

⁵⁰ Bora ĐORĐEVIĆ, Sava – rijeka bez povratka? Ibid, br. 1248., 21. studeni 1984.16-17, 41

⁵¹ Meho MASIĆ, Miro CRNJAKOVIĆ, Nitko neće svoje smeće, Ibid, br. 1088., 28. listopad 1981. 11-13

⁵² Josip MUŠNJAK, Lijepa, ranjena rijeka, Ibid, br. 1120., 9. lipanj 1982. 28-29

⁵³ Bora ĐORĐEVIĆ, Zločin u posljednjoj oazi, Ibid, br. 1213., 21. ožujak 1984. 35-36

⁵⁴ D. RUPČIĆ, Kuda teku četiri rijeke, Ibid, br. 1127., 28. srpanj 1982. 12-13

⁵⁵ Damir KONESTRA, Dvadeset godina u zagrljaju rafinerije, Ibid, br. 1145., 1. prosinac 1982. 10-11

⁵⁶ Nedeljko MUSULIN, Cetina – najizdašnija rijeka Dalmacije, Ibid, br. 1151., 12. siječanj 1983. 36-37

⁵⁷ Marinko BOŽIĆ, Kanalizacija na ribarskoj pošti, Ibid, br. 1203., 11. siječanj 1984. 29

⁵⁸ Ratimir SOFTA, Zagreb će grijati nuklearka? Ibid, br. 1219., 1. svibanj 1984. 3-4

⁵⁹ Jozo PULJIZEVIĆ, Vrata od vatre, Ibid, br. 1228., 4. srpanj 1984. 31-31; Ibid, Svi na isti način poraženi, Ibid, br. 1229., 11. srpanj 1984. 31-32. Ibid, Ostavite svaku nadu, Ibid, br. 1230., 18. srpanj 1984. 31-32. Ibid, Prijatelju udari u zvono mira, Ibid, br. 1231., 25. srpanj 1984. 31-32

⁶⁰ Bora ĐORĐEVIĆ, Dugačka sjena nuklearne aveti, Ibid, br. 1262., 27. veljače 1985. 41-44

⁶¹ Milan SIJERKOVIĆ, Nevidljivi grč klime, Ibid, br. 1211., 7. ožujak 1984. 41-42

svjetski problem. Uzrok tome velikim je dijelom nepoznavanje tog problema⁶², jer će znanost tek u narednim godinama dokučiti kakve sve negativne posljedice sa sobom donosi taj trend.

DRUGA POLOVICA OSAMDESETIH

Nešto veća koncentracija tekstova ekološke tematike pojavljuje se od sredine 1985. godine, a o njihovom definitivnom porastu svakako se može govoriti nakon černobilske katastrofe. Uskoro je došlo do eksplozije takvih napisa, pa se njihov broj u 1989. ili 1990. godini može mjeriti s ukupnim brojem članaka te tematike nastalih tijekom sedamdesetih godina.

Analizu ovoga razdoblja svakako valja započeti s nuklearnom problematikom, budući da je to najveća razlika u odnosu na protekla promatrana razdoblja. Naravno, donesen je detaljni izvještaj o tome što se dogodilo u Černobilu, uz priličnu dozu ljutnje zbog sovjetskog zataškavanja.⁶³ Potom su nastajali članci o različitim scenarijima nuklearnih katastrofa⁶⁴, ali i tekstovi koji su na neki način branili postojanje nuklearnih elektrana, protiv kojih se toliko prosvjeduje na Zapadu, dok su, naglašavalo se, pokusi atomskog naoružanja zaboravljeni. Oni imaju samo jedan cilj – uništenje, dok nuklearne elektrane osiguravaju energiju, te, ako se dobro održavaju, ne prijete ljudima i okolišu.⁶⁵ Očito je strah od nuklearne havarije, koja se mogla dogoditi i u jugoslavenskoj elektrani bio značajan, dok su se ovakve poruke morale odašiljati. No, lavinu je bilo nemoguće zaustaviti. Još prije događaja u SSSR-u, stanovnici otoka Vira protivili su se planu izgradnje nuklearne elektrane, tvrdeći da će to uništiti turizam. Černobil je očito utjecao i na dalmatinske političke čelnike, pa su se i oni stali protiviti tome prijedlogu.⁶⁶ Pored strahovanja od moguće nuklearne nesreće, na dnevni je red došlo i pitanje skladištenja nuklearnog otpada iz Krškog, koje niti jedna općina nije željela primiti. Tako je u pitanje došlo, kako zbog toga, tako i zbog protivljenja daljnjoj izgradnji nuklearke, podizanje još četiri jugoslavenske nuklearne elektrane.⁶⁷ Bilo kakve glasine o mogućoj lokaciji za gradnju nuklearne elektrane, izazivale bi proteste mještana, kao npr. onih u Dalju⁶⁸ ili pak u u okolici Požege.⁶⁹ Na pripremne radove (istraživanja, pribavljanje dokumentacije) za izgradnju nuklearne elektrane Privlaka, utrošeno je dvije milijarde dinara, no, kada je izgradnja trebala početi, u Cankarjevom domu u Ljubljani na javnoj tribini izgradnja je odbačena. I u Hrvatskoj su neki članovi Vijeća općina Sabora SRH postavili pitanje o gradnji, »iako je dobro poznato neslaganje cjelokupne zagrebačke javnosti s građenjem još jedne nuklearke u neposrednoj blizini grada«. ⁷⁰

Kakav su utjecaj imali černobilski događaji, te problemi sa skladištenjem nuklearnog otpada, pokazuje i praksa antinuklearnih prosvjeda, koji nisu bili neposredan odgovor na vijest o gradnji nuklearne elektrane u nekom mjestu ili odlagališta nuklearnog otpada. U Ljubljani su tako organizirane antinuklearne demonstracije povodom černobilske nesreće, u kojima se našlo nekoliko tisuća, uglavnom mladih aktivista. Grad je obljepljen plakatima deformiranog novorođenčeta iz Ljubljane, čiji je otac bio ozračen, a da to nije ni znao. Preko osam tisuća potpisa skupljeno je za pokretanje referenduma o zabrani gradnje nuklearnih elektrana. U izvještaju se navodi kako su se Danska, Austrija, Švicarska, Turska i Grčka odrekle nuklearne energije, Švedska je uvela moratorij do 2010. godine, a u Belgiji i Velikoj Britaniji široki javni protesti zaustavili su nuklearne projekte. Čak je i Kina ograničila neke nuklearne projekte. S druge strane, u Jugoslaviji kao da se ništa nije promijenilo. Planiranje izgradnje nekoliko nuklearke ide dalje, a planovi su nedostupni javnosti. Dodaje se da je prosvjed pozdravljen u Zagrebu

⁶² Damir MIKULIČIĆ, Uzbuna pod nebeskim poklopcem, *Ibid*, Svečani broj, travanj 1984. 73-75

⁶³ Maroje MIHOVILOVIĆ, Katastrofalna pouka, *Ibid*, br. 1325., 14. svibanj 1986. 10-11, 34

⁶⁴ Draško KORIČANČIĆ, Preživjeti i živjeti, *Ibid*, br. 1329., 11. lipanj 1986. 38-39

⁶⁵ Dušan PEKIĆ, Poruke i pouke Černobila, *Ibid*, br. 1326., 21. svibanj 1986. 9

⁶⁶ Bora ĐORĐEVIĆ, Vir neće bekerele, *Ibid*, br. 1334., 16. srpanj 1986. 6-7

⁶⁷ Drago LONČAR, Smeće koje nitko neće, *Ibid*, br. 1360., 14. siječanj 1987. 10-11

⁶⁸ Miodrag ĐURIĆ, Tanja između komaraca i atoma, *Ibid*, br. 1368., 11. ožujak 1987. 11-12

⁶⁹ Drago LONČAR, Opasno korisno smeće, *Ibid*, br. 1314., 26. veljače 1986. 18-12

⁷⁰ Miodrag ĐURIĆ, Greška u atomskim koracima, *Ibid*, br. 1373., 15. travanj 1987. 8-9

i Beogradu od njihovih istomišljenika.⁷¹ Samo koji mjesec kasnije, otišlo se i korak dalje. Prilikom prosvjeda oko deset tisuća ljudi u Titovom Velenju protiv gradnje nuklearnog odlagališta, mogli su se čuti i glasovi o zatvaranju Krškog.⁷² Kruna takvih zahtijevanja došla je s raspadom jednostranačkog sustava. Stranka zelenih Slovenije organizirala je veliki antinuklearni skup, na kome su prisustvovali članovi zelenih stranaka iz Italije i Austrije.⁷³ Tako je ogroman obrat u javnosti, koja je u drugoj polovici sedamdesetih bila nezainteresirana za nuklearnu problematiku, ili čak pozdravljala gradnju nuklearnih elektrana, zahvaljujući utjecaju černobilske katastrofe na svijest ljudi, te vlastitim problemima sa skladištenjem nuklearnog otpada, doveo do neprovođenja planova o gradnji novih jugoslavenskih nuklearnih elektrana. Također, nigdje nije izgrađeno niti odlagalište za njen otpad. Ipak, sva zasluga ne smije se pripisati otporu javnosti; jugoslavenske poteškoće s novcem i financiranjem skupih nuklearnih projekata zacijelo su odigrali određenu ulogu u tim odlukama.

Što se tiče ostalih ekoloških pitanja, primjetno je da je prilično opao broj članaka koji su upozoravali na zagađenost zraka u velikim urbanim centrima. Dijelom se to može zahvaliti promjeni energenata, koji su se koristili za grijanje i proizvodnju električne energije (termoelektrane), ali dijelom i novim problemima, koji su ih odgurnuli prema marginama interesa javnosti, poput onog nuklearnog. Ipak, stanje je bilo daleko od idealnog; situacija u Zenici, gradu s oblinom industrijom, bilo je i dalje teško, a u Beogradu su jednom prilikom razmišljali o privremenom gašenju najvećih zagađivača, zbog visoke koncentracije sumporovog dioksida i čađe u zraku.⁷⁴ Stotinu i šesnaest stanovnika Tetova, jedne zeničke gradske općine, tužilo je općinu Zenica, OOUR-e nekoliko tvornica i rudnika, te Fond za zaštitu životne sredine. Stanovnici su bili ogorčeni jer nemaju ustavom zajamčeno pravo na normalne ekološke životne uvjete. O iznimno teškom stanju govori i podatak da je u jednoj anketi dvije trećine Zeničana izjavilo da bi napustili grad, ukoliko bi mogli. Odgovorni su kazali da se na ublažavanju onečišćenja radi najviše što se može, odnosno, toliko puta u toliko različitih slučajeva, ponavljaju ispriku.⁷⁵ Zagreb je također muku mučio s onečišćenjem zraka, prvenstveno zbog korištenja ugljena najlošije kvalitete.⁷⁶

Svijest o potrebi zaštite prirode i dalje se razvijala, što se posebno moglo vidjeti po pozivima na veću brigu za dalmatinske šume tijekom sezone požara.⁷⁷ Naprotiv, čini se da se jako malo toga napravilo na planu barem smanjivanja zagađenja rijeka. I dalje se pisalo o teškom stanju Save⁷⁸, Ričice u Lici⁷⁹, Drave (čiju su protočnost umanjivale brojne hidroelektrane)⁸⁰, Mrežnice⁸¹ i Bosuta⁸². Posebno je bio zabrinjavajući broj članaka koji je izvještavao o presušivanju slapova rijeke Krke⁸³, pojavi nove vrste ribe⁸⁴, koje je remetila biološku ravnotežu ili raznog zagađenja⁸⁵.

Problematika koja je po broju članaka u ovome razdoblju nadvisivala pitanje zagađenja rijeka, a po prosvjedima, iako ne njihovom masovnošću, mjerila s antinuklearnim okupljanjima, jest pravilno odlaganje otpada. Stanovnici naselja Sarvaš u blizini Osijeka, blokirali su cestu, kojom se dovozilo smeće na obližnji deponij. On se nije pravilno održavao, jer su slojevi smeća negdje bili debeli i po dvadeset metara, dok se prema pravilima na svaki metar i pol smeća trebala navoziti zemlja. Također, smetlište

⁷¹ Vedrana GRISOGONO, Odbojna nuklearna budućnost, *Ibid.*, br. 1376., 6. svibanj 1987. 10-11

⁷² Seljačka buna protiv zatrovane savijesti, *Ibid.*, br. 1404., 18. studeni 1987. 13-15

⁷³ Drago LONČAR, Nuklearka zrači strah, *Ibid.*, br. 1526., 17. ožujak 1990. 32-33

⁷⁴ Zoja PADOVAN, Grade moj, smrade moj! *Ibid.*, br. 1413., 16. siječanj 1988. 16-17

⁷⁵ Željko MILIČEVIĆ, Smrad na sudu, *Ibid.*, br. 1433., 4. lipanj 1988. 26-27

⁷⁶ Viktor VRESNIK, Ugljen prijeti Zagrebu, *Ibid.*, br. 1471., 23. veljače 1989. 16-17

⁷⁷ Zoja PADOVAN, Dvije godine poslije, *Ibid.*, br. 1383., 24. lipanj 1987. 8-9

⁷⁸ Tko zagađuje Savu? *Ibid.*, br. 1298., 6. studeni 1985. 5

⁷⁹ Ljiljana PRACEVIĆ, Rijeka gračačkog nemira, *Ibid.*, br. 1384., 1. srpanj 1978. 10-11

⁸⁰ Ivan ŠIKIĆ, Drava, riblja grobnica, *Ibid.*, br. 1460., 10. prosinac 1988. 48-49

⁸¹ Davor MARIJAŠIĆ, Ekološki udar na Mrežnicu, *Ibid.*, br. 1486., 10. lipanj 1989. 4-5

⁸² Dragutin VESELČIĆ, Oživjela istina o mrtvoj rijeci, *Ibid.*, br. 1516., 6. siječanj 1990. 35-36

⁸³ Stanko FERIĆ, Nacionalni park zbrka, *Ibid.*, br. 1463., 31. prosinac 1988. 16-17

⁸⁴ Stanko FERIĆ, Moli Krki grize rep, *Ibid.*, br. 1485., 3. lipanj 1989. 16-17

⁸⁵ Stanko FERIĆ, Bruka do Skradinskog buka, *Ibid.*, br. 1496., 19. kolovoz 1989. 14-15. *Ibid.*, Uzbuna! *Ibid.*, br. 1498., 2. rujanj 1989. 37

se često zapaljivalo, što je stvaralo otrovan i zagušljiv dim.⁸⁶ Mještani Grginca, sela u okolici Bjelovara, postupili su na isti način, zbog toga što se u blizini njihovog sela već dvadeset godina odlagao otpad, bez da ih je netko o tome pitao ili da je donesena nekakva odluka.⁸⁷ Blokiranjem ceste do odlagališta odgovorili su i stanovnici Babanovaca, u prnjavorskoj općini.⁸⁸ Deponij u Bosanskoj Dubici se do trenutka prosvjeda koristio čak dvadeset i pet godina, iz njega širio se odvratani smrad truleži, a stanovnici su prijetili i fizičkim sukobom, ukoliko se hitno ne pronađe nekakvo rješenje.⁸⁹ Mještani sela Gornja Bebrina, u okolici Slavenskog Broda, na vijest o gradnji deponija na plodnome zemljištu u blizini njihova sela, odlučili su Saboru uputiti prosvjednu notu.⁹⁰ U Celju je stanje bilo toliko teško, a strasti uzavrele, da je autor članka koji je to opisivao, kazao kako bi u tome kraju mogao »buknuti prvi ekološki ustanak seljaka«.⁹¹ Sesevete i Dugo Selo našli su se zatrpani smećem, zbog blokade i prokopavanja ceste, koja vodi na obližnje smetlište, što su učinili stanovnici sela Svibovski Otok i Hrušćica.⁹² O problemu Bakra i naselja istočno od Rijeke nešto je već kazano, no da su stvari išle samo na gore, pokazuje i incijativa da se administrativno odvoje od Rijeke, budući da vrhovni lokalni organ nije pokazivao nikakav interes za njihove probleme. Autor je, referirajući se na opciju zatvaranja onečišćivača, članak završio riječima: »Zakonske mogućnosti za to postoje. Nedostaje hrabrosti i odlučnosti«.⁹³ Ovaj, te prethodno spomenuti primjeri pokazuju da, iako se u suton Jugoslavije otvorio znatan prostor za prosvjedovanje, pravnim putem gotovo se ništa nije moglo postići. Pomaci su se mogli napraviti tek fizičkim prosvjedima, no država je u takvim slučajevima, zbog dugogodišnje prakse nepravilnog gospodarenja otpadom, mogla upražnjavati samo vatrogasna i privremena rješenja. Valjalo je mijenjati cijeli sustav.

Ono što je posebno važno uočiti kao karakteristiku ovoga razdoblja, jest percepcija ekoloških problema kao, ne potpuno, ali barem približno jednakopravnih kao i onih političkih, društvenih i ekonomskih. U prethodnom poglavlju je kazano kako je čitav niz novih problema ili pogoršanja starijih, od početka osamdesetih u znatnoj mjeri zaokupio pozornost javnosti, što je rezultiralo bitnim smanjenjem članaka ekološke problematike. Ti problemi u drugoj polovici osamdesetih nisu nestali, dapače, samo su se pogoršavali. Unatoč tome, to je razdoblje u *Areni* najzasićenije ekološkom tematikom, u odnosu na sva prethodna razdoblja. Drukčija percepcija opasnosti, koja prijeti ljudima i samoj prirodi, te dodatno labavljenje režimske kontrole javnog života, omogućilo je takvu tendenciju.

ZAKLJUČAK

Iz poglavlja o jugoslavenskom industrijskom razvoju, zatim, odnosu komunizma prema ekologizmu i okolišu, te onome o zaštiti prirode u Jugoslaviji, vidljivo je da se režim, prilikom izgradnje industrije gotovo uopće nije obazirao na posljedice tog procesa na okoliš. Dapače, tek je 1960. godine, tijelo koje je bilo nadležno za zaštitu prirode nazvano tako, dok je do tada ono štitilo samo prirodne rijetkosti, kako mu je također ime govorilo. Režim je očito smatrao da samo najizuzetniji dijelovi okoliša trebaju biti pošteđeni u rapidnoj industrijalizaciji i urbanizaciji, čiji je cilj bilo stvaranje sretnog društva, čije su sve potrebe zadovoljene i koje drži prirodu čvrsto u svojim uzdama. To je bio službeni stav, jer je praksa, primjerice zagađivanja rijeke Krke, koja je dugo čekala dobivanje statusa nacionalnog parka, a koje se provodilo do raspada Jugoslavije, pokazivala drugačiju situaciju. Ni dobivanje te najviše kategorije zaštite toj prirodnoj ljepoti nije pomoglo, kao što niti Kopačkome ritu nije pomagala titula strogog rezervata. Kasnije donošenje legislative, koja je štitila prirodu, također gotovo da i nije imalo učinka.

⁸⁶ Branko VRBOŠIĆ, Eksplozivno smetlište, *Ibid*, br. 1448., 17. rujan 1988. 23

⁸⁷ Miro MARTINIĆ, Ljiljana PRACEVIĆ, Seljaci bi čitsoga zraka, *Ibid*, br. 1486., 10. lipanj 1989. 20-21

⁸⁸ Dragan ČOLIĆ, Smetljavor pod Ljubićem, *Ibid*, br. 1538., 9. lipanj 1990. 23

⁸⁹ Jasim FAZLIĆ, Sjekirama čuvaju mjesto, *Ibid*, br. 1495., 5. kolovoz 1989. 8-9

⁹⁰ Vjekoslav KERKOVIĆ, Brodsko smeće prijete Bebrini, *Ibid*, br. 1497., 26. kolovoz 1989. 4-5

⁹¹ Salih ZVIZDIĆ, Celje osuđeno na smrt?! *Ibid*, br. 1502., 30. rujan 1989. 4-5, 7

⁹² Željko BUKŠA, Smeće svačije briga ničija, *Ibid*, br. 1530., 14. travanj 1990. 52-54. *Ibid*, Smeće prijete epidemijom, *Ibid*, br. 1535., 19. svibanj 1990. 26-27

⁹³ Damir KONESTRA, Bakar: disanje zabranjeno, *Ibid*, br. 1492., 22. srpanj 1989. 30-31

Dotadašnja praksa teško se mijenjala, kao i svijest da bi se prirodu valjalo očuvati nauštrb ekonomskog rasta, koji je bio zlatno tele komunističkog režima. Može se zaključiti da se odnos države prema zaštiti okoliša prilično razlikovao u njenim počecima, u odnosu na osamdesete godine, ali samo na riječima. U stvarnosti je to išlo daleko teže. Doduše, kupovali su se i instalirali uređaji za pročišćavanje, država je pomagala zamijeniti energente za grijanje i slično, no nesrazmjernan je bio broj onih slučajeva u kojima su tvornice opetovano zagađivale okoliš i izbjegavale zakone. Još jedna indikativna činjenica, koja pokazuje stvarni odnos države prema toj problematici, jest da su se uprave tvornica radije odlučivale za plaćanje skromnih kazni, nego za modernizaciju postrojenja. Kako je bilo vidljivo iz nekih primjera, uređaji za pročišćavanje bili su iznimno skupi, što je svakako bila iznimno značajna prepreka u zaštiti prirode. Iz napisa u časopisu mogao se dobiti dojam, da je legislativa dobrim dijelom donesena zbog probudene ekološke svijesti građana.

Pokazano je kako je i tijekom šedesetih postojao prostor za kritiku i iznošenje problema (sa svim njegovim ograničenjima i finesama), no na ekološkom polju on se nije odrazio, iako je do polovice šezdesetih jugoslavenska industrija doživjela najzačasniji i nikada više ni izbliza dosegnuti rast. Natruhe ekološkog pitanja počinju se javljati tek početkom sedamdesetih, dok će od polovice tog desetljeća postajati sve jasnije artikulirana. Zanimljivo, prema shemi o ekološkim pokretima u Jugoslaviji, njihov se nastanak datira u početak sedamdesetih. Očito je trebalo nekoliko godina da se takve teme probiju u medije. Nije loše niti spomenuti kako se ova tema otvara baš u vrijeme političkog stezanja režima. Krajem 1971. godine Tito je prislio na odlazak dio hrvatskog reformnog vodstva, a iduće godine morali su s vrha političke pozornice sići slično orijentirani srbijanski lideri, Latinka Perović i Marko Nikezić. I neke druge republike pogodili su odlasci liberalnijih političara, poput Krste Crvenkovskog u Makedoniji i Avde Hume u Bosni i Hercegovini. Što se tiče paralele s razvojem ekološkog pokreta na Zapadu, jasno je da je Jugoslavija više od desetljeća kaskala za njime. Glavna prepreka za iznošenje ekoloških problema u javnost bila je u svijesti ljudi. Tek kada je industrijsko zagađenje počelo ugrožavati ljude, počinje pisanje o tom problemu, što potvrđuje Carterovu misao da se briga za okoliš u socijalizmu mogla jedino plasirati zaogrnutu plaštem brige za čovjeka. Sve dublje i detaljnije bavljenje problemom industrijskog zagađenja dovelo je do toga da se počelo upozoravati i na slučajave kada ljudi nisu bili direktno ugroženi zagađenjem. Do kraja sedamdesetih postepeno se razvila svijest da bi prirodu trebalo očuvati za iduće naraštaje, za provođenje slobodnog vremena u njoj, za bijeg od gradske vreve. Bio je to vrlo značajan razvoj svijesti ljudi, jer je stanje početkom sedamdesetih, a da se ne govori o šezdesetima, bilo bitno drukčije. Ocjena o svojevrsnom gušenju ekoloških nastojanja i gutanju ekoloških inicijativa od strane države, imalo je odjeka i na stranicama časopisa. Prva polovica osamdesetih značajno je siromašnija člancima ekološke tematike, ali valja imati na umu i niz novih političkih, ekonomskih i društvenih problema s kojima se jugoslavensko društvo susrelo u tome razdoblju. Djelovanje ekoloških pokreta najpravičnije se odrazilo u časopisu u drugoj polovici osamdesetih, te su se njihov razvoj i percepcija u *Areni* u ovome razdoblju poklopili, dok je u prijašnjim periodima manifestacija takvih događaja i inicijativa u časopisu ipak kasnila. Tada je prostor za kritiku bio najširi, pa su se i informacije o odnosu države prema okolišu iz prethodnog poglavlja, uglavnom mogle pročitati u ovome razdoblju. Isto tako, ocjena iz sheme o razvoju pokreta, te ona koja je dobivena na temelju analize članaka iz ovoga perioda, o zaobilazanju zakona itd., također se poklapaju.

Posljednje godine Jugoslavije važne su ne samo zbog samog postojanja pravih ekoloških grupa, već i zbog shvaćanja da se državu više ne može čekati da odlučno promijeni kurs u njenoj politici prema okolišu. Stoga se baš u tom razdoblju redaju različiti prosvjedi i oblici otpora daljnjem zagađenju. Potonje se najčešće odnosilo na blokiranje loše održavanih odlagališta otpada. Što se prosvjeda tiče, svakako je potrebno izvojiti one antinuklearne. Kazano je da je Jugoslavija zaostajala po pitanju razvoja ekološke svijesti, a time i pokreta za Zapadom. U sedamdesetima i osamdesetima takav se trend nastavio, iako je zaostatak smanjen. Ono gdje je Jugoslavija dostigla Zapad, jesu baš antinuklearni prosvjedi. Svijest o ogromnoj potencijalnoj opasnosti, bila je potaknuta černobilskom katastrofom, ali i pitanjem skladištenja jugoslavenskog nuklearnog otpada. Snažno protivljenje javnosti, uz još neke druge čimbenike, zaustavilo je daljnju izgradnju jugoslavenskih elektrana. Slični scenariji događali su se i na Zapadu.

Pokušaj rekonstrukcije razvoja ekološke svijesti, te nastanka i djelovanja ekoloških pokreta u Jugoslaviji na temelju članaka iz časopisa *Arena*, pokazao se iznimno koristan. Taj list je među prvima počeo ukazivati na spomenutu problematiku, a do koje su se mjere neki njegovi novinari involvirali u raskrinkavanje tih problema, pokazuju i prijatnje jednome od njih, koji je, najvjerojatnije, zbog toga i prestao pisati o zagađenju. U listu su se mogli pratiti usponi i padovi ekoloških pokreta, pa se mogla provjeriti shema iz Oštrićevog rada. Članci su tematski raznovrsni, što je omogućilo uvid u svu složenost pitanja zagađenja i uništavanja okoline u Jugoslaviji. Također, neki od njih označavaju i malene prekretnice u podizanju ljudske svijesti o ekološkim temama ili uvođenju nove ekološke legislative. Ovo je samo maleni prilog poznavanju ove tematike u hrvatskoj, pa i jugoslavenskoj historiografiji, kojoj ni izbliza nije povećana dovoljna pozornost. Propust je tim veći što bi istraživanje takve teme zasigurno pobudilo zanimanje i svjetske historiografije, zbog jugoslavenskog posebnog puta nakon 1948. godine, s čime je ovaj rad i započet.

ZUSAMMENFASSUNG

Durch die Analyse der Texte der ökologischen Thematik, die in der Zeitschrift *Arena* veröffentlicht wurden, befasst sich diese Arbeit mit einem Aspekt der Erscheinung der Fragen der ökologischen Problematik in der jugoslawischen kommunistischen Gesellschaft. Zeitschrift *Arena* ist eine gute Quelle für die Recherche, weil sie lang und häufig erschien (einmal pro Woche) und obwohl sie eine Zeitschrift war, die die politischen und ökonomischen Themen meistens bearbeitete, weil diese im Fokus der Regierung waren, gab es auch Möglichkeit, eine gewisse Kritik im Bereich der Ökologie auszuüben. Die Analyse wurde im Kontext der jugoslawischen industriellen Entwicklung gemacht, dazu noch kompariert mit der Entstehung und Entwicklung der ökologischen Bewegung im Westen und in Jugoslawien. Manches ist auch über die Beziehung von Kommunismus und Ökologismus geschrieben. Dieser Artikel suggeriert, dass es Unterschiede in der Nummer der Texte der ökologischen Thematik gab, wie auch in der Art und Weise, die diese Fragen vorgestellt wurden, wie auch im Anzeichen solcher Probleme (Flussverschmutzung, Luftverschmutzung, die Frage der Kernwaffe und Energie, Klimawandel usw.) in verschiedenen Zeitabschnitten. Erster Zeitabschnitt beginnt in den sechziger Jahren und dauert bis zum Anfang von siebziger Jahren, weiterhin kommt Mitte und zweite Hälfte der siebziger Jahre und die achtziger Jahre kann man in die erste und die zweite Hälfte teilen. Besonders interessant Abschnitt ist die zweite Hälfte der achtziger Jahre, wenn manche Teile der jugoslawischen Gesellschaft in der Frage der Beziehung zur Nuklearenergieverwendung eine ähnliche Tendenz zum Westen zeigen.

SUMMARY

Paper deals with one aspect of emergence of ecological issues in the Yugoslav communist society, by analyzing texts which had ecological themes and were published in the **Arena** magazine. Mentioned magazine proved to be a great historical source, on the one side because it had been issued for many years on weekly basis and on the other – it was not the magazine in which the most of articles were regarding politics, ekonomija etc., so topics very important to the authorities, which has opened certain space for the criticism in the field of ecology. Analysis was made in the context of Yugoslav industrial growth and also in the context of the emergence and development of the ecological movement in the West as well as in Yugoslavia. Relations between ideologies of communism and ecology is one of the mentioned topics. The paper suggests that there were differences in the number of the texts regarding ecological topics, in the ways of talking about these problems and the nature of it (pollution of the rivers, air, the issue of nuclear weapons and energy, climate change, etc.) in various periods. First period begins in the sixties and goes on till the beginning of the seventies, next one is the middle and the last second of the seventies and the eighties can be divided in the first and second half. The most interesting period for this kind of research is the second half of the eighties, when some parts of Yugoslav society show some similarities with the West regarding utilization of nuclear energy.

Ekonomska i ekohistorija
Economic- and Ecohistory

Časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša

Journal for Economic History and Environmental History

Tema broja / Topic

Iz povijesti okoliša rijeke Drave
From the Drava River's Environmental History

Volumen XIII / Broj 13
Zagreb - Samobor 2017
ISSN 1845-5867
UDK 33 + 9 + 504.3

Nakladnici / Publishers:

Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju
Society for Croatian Economic History and Environmental History
Ivana Lučića 3, HR - 10000 Zagreb
tel.: +385/1/4092-148, fax: +385/1/4092-879
sites.google.com/site/ekoekohist/

Izdavačka kuća Meridijani
p.p. 132, 10430 Samobor
tel.: 01/33-62-367, faks: 01/33-60-321
e-mail: meridijani@meridijani.com
www.meridijani.com

Glavni i odgovorni urednik / Editor-in-chief:

Hrvoje Petrić

Uredništvo / Editorial Staff:

Dragutin Feletar, Željko Holjevac, Mira Kolar-Dimitrijević, Dubravka Mlinarić, Nenad Moacanin,
Hrvoje Petrić, Drago Roksandić, Mirela Slukan Altić, Ivica Šute

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Board:

Drago Roksandić - president/predsjednik (Zagreb), Daniel Barić (Le Havre-Pariz, Francuska), Slaven Bertoša (Pula), Zrinka Blažević (Zagreb), Tatjana Buklijaš (Auckland, New Zealand), Ljiljana Dobrovšak (Zagreb), Goran Đurđević (Požega), Josip Faričić (Zadar), Borna Fürst Bjeliš (Zagreb), Boris Golec (Ljubljana, Slovenija), Hrvoje Gračanin (Zagreb), Paul Hirt (Tempe, SAD), Andrej Hozjan (Maribor, Slovenija), Egidio Ivetic (Padova, Italija), Silvije Jerčinović (Križevci), Karl Kaser (Graz, Austrija), Isao Koshimura (Tokio, Japan), Marino Manin (Zagreb), Christof Mauch (München, Njemačka), Kristina Milković (Zagreb), Ivan Mirnik (Zagreb), Mirjana Morosini Dominick (Washington D.C., SAD), Géza Pálffy (Budimpešta, Mađarska), Daniel Patafta (Zagreb), Hrvoje Petrić (Zagreb), Lajos Rácz (Szeged, Mađarska), Gordan Ravančić (Zagreb), Marko Šarić (Zagreb), Mladen Tomorad (Zagreb), Jaroslav Vencalek (Ostrava, Češka), Milan Vrbanus (Slavonski Brod, Zagreb), Frank Zelko (Burlington, VT, SAD), Zlata Živaković Kerže (Osijek), Ivana Žebec Šilj (Zagreb)

UDK oznake članaka / Article's UDC markups:

Ivica Zvonar

Prijelom / Layout:

Saša Bogadi

Za nakladnike / Journal directors:

Petra Somek, Hrvoje Petrić

ISSN 1849-0190 (Online)

ISSN 1845-5867 (Tisak)

Tisak / Print by:

Bogadigrafika, Koprivnica 2017.

Adresa uredništva / Mailing addresses:

Hrvoje Petrić (editor/urednik)
Odsjek za povijest, Filozofski fakultet
Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb
e-mail: hrvoje.petric@ffzg.hr
ili Vinka Vošickog 5, HR-48000 Koprivnica

Tiskano uz potporu Ministarstva znanosti i obrazovanja RH

Print supported by Ministry of science and education of Republic of Croatia

Na naslovnici / Cover:

Veduta Ptuja, foto Nataša Kolar

Ekonomsku i ekohistoriju referiraju:

CAB Abstracts

HISTORICAL ABSTRACTS, ABC CLIO Library, Santa Barbara, California, USA

AMERICA: HISTORY AND LIFE, Washington, USA

JOURNAL OF ECONOMIC LITERATURE (JEL), Pittsburgh, USA

CENTRAL AND EASTERN ONLINE LIBRARY, Frankfurt am Main, Deutschland

ECONLIT - AMERICAN ECONOMIC ASSOCIATION, Nashville, USA

Društvo za hrvatsku
ekonomsku povijest
i ekohistoriju

Meridijani
IZDAVAČKA KUĆA

Izdano u Hrvatskoj